

54899) 11111290
2.85.
Prof. Dr. Aurel E. Peteanu

DIN GALERIA MARILOR DISPĂRUȚI AI BANATULUI

(Figuri reprezentative)

Vol. I.

Dr. Alexandru de Mocsonyi

1841-1909

cu prilejul împlinirii unui sfert de veac
dela moartea sa

BIBLIOTECA CENTRALA
A REGIUNII BANAT
Editura autorului

111.0749
309.430
1934

Tipografia Corvin, Lugoj, Strada Unirii Nr. 1.

9(4984) Mărcu, Alexandru, 1881/1909

Prof. Dr. Aurel F. Peteanu

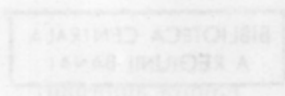
DIN GALERIA MARILOR DISPĂRUȚI AI BANATULUI

(Grup reprezentativ)

Dr. Alexandru de Mocsonyi

1841-1909

Dr. Alexandru de Mocsonyi, medic, profesor de
medicină în

M. O. 200/50

Tipografia Centrală, Cluj-Napoca, 1950

De Alexandru de Moșonvi

Mareluî luptător bănațean

de odinioară

omagiu
de profundă recunoștință
și admirație

Lugoj, 1 Aprilie 1934

Marcelu lupător bălăcan

de ordinare

Oragan
de peșteră economică
și administrativă

Lupeș 1 April 1951

Dr. Alexandru de Mocsonyi

IN frumoasa galerie a figurilor reprezentative ale Banatului, distinsa familie Mocsonyi și-a câștigat, incontestabil, un loc de veșnică cinste și admirație.

Un nume bine cunoscut și rostit de întreaga suflare românească bănățeană cu respectul, dragostea și admirația cuvenită marilor figuri care au ilustrat, în cursul veacurilor de grea cumpănă, istoria sbuciumată a mult încercatului nostru popor de pe ambele versante ale Carpaților.

O familie nobilă, de origine macedo-română (din Moscopole), cu vârstare proeminente, de-o rară distincție, care se desprinde, din puternica falangă a luptătorilor noștri de elită de odinioară, într-o lumină cu totul deosebită.

Pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, o ramură a ei s'a stabilit definitiv în Banat și, în cursul vremii, s'a încadrat perfect în ritmul vieții acestui fermecător colț al pământului românesc, identificându-se cu sufletul și aspirațiile cele mai înalte și mai nobile ale poporului nostru bănățean.

Providența a voit ca, în vremuri de sbuciumate nădejdi în vitalitatea și biruința poporului nostru, să-și înfigă rădăcinile adânc în solul bănățean și, pe acest sol binecuvântat de D-zeu, să desvolte o activitate prodigioasă, pilduitoare și excepțional de variată, pe toate terenurile de manifestare ale vieții noastre naționale.

Toate problemele mari care au frământat, în cele mai tragice, dar și în cele mai mărețe epoce ale vieții noastre politice, sociale și culturale, sufletele de elită ale marilor îndrumători și animatori bănățeni, au găsit în membrii iluștri ai acestei familii pe cei mai apriși și devotați apărători.

Activitatea lor fecundă, ideală și de-o înaltă semnificație etică a avut darul să umple o lungă epocă, una din cele mai rodnice epoce ale mișcării noastre naționale.

Sortiți, printr'un inexorabil destin, a merge în fruntea celor mai mari mișcări politice și culturale ale Banatului, urmând pasul vremii și pătrunși de chemarea lor istorică, au știut să lupte și să sufere, cu entuziasmul lor exuberant și cu credința neștrămutată în măreția scopului pe care-l urmăreau, toate vicișitudinile nobilului lor apostolat.

Nici un obstacol, nici o jertfă nu i-a putut împiedeca în desăvârșirea mesianismului lor.

În lumina vremurilor de azi cu acută criză de suflete și caractere, în zilele noastre de absorbitoare preocupări materiale, nimicitoare de orice ideal, viața lor plină de sbucium, de mari avânturi și de prodigioasă risipire de suflet, privită din perspectiva istorică, are aspectul unui strălucit capitol din seria uriașelor noastre eforturi. Se înfățișează ca și o viață sublimă, pusă, cu răbdare de mucenici și neștrămutată credință de apostoli, în slujba celor mai mari și vitale interese ale patriei lor adoptive. O viață de muncă îndărătnică, fecundă și conștiincioasă, risipită cu atâta generozitate și avânt, cu atâta dragoste de neam și încredere neclintită în puterea și triumful dreptății, în izbânda definitivă a luptelor noastre naționale.

Istoria nepărtinitoare le recunoaște azi, incontestabil, marele merit de-a fi călăuzit, succesiv, în vremurile cele mai dramatice ale vieții noastre naționale, pașii multor generații luptătoare, pe drumul spinos al marelui ideal, spre zorile întremătoare ale mântuirii.

Opera lor grandioasă de trezire și îndrumare a conștiinței naționale le supraviețuiește și va înfruntă, cu tărie, toate furtunile veacurilor viitoare, strălucind pururea ca o mărturie veșnic vie a unor suflete de elită. Relieful lor spiritual, siluetele lor de-o rară distincție nu vor putea fi șterse nici când de șuvoaiele vremii. Ele rămân veșnic, în analele evoluției poporului nostru, pagini luminoase, de nemuritoare strălucire și se încadrează cu multă prestanță în rândurile celor mai energici și mai însuflețiți propovăduitori ai renașterii noastre naționale. Iar numele nobil de Mocsonyi, țesut în pânza istoriei sbuciumărilor noastre celor mai dureroase, dar și mai nobile, rămâne pururea un simbol, o pagină de neperitoare glorie, jertfă și mândrie a istoriei Banatului, scrisă cu slove de aur pentru posteritate.

Cel mai de seamă vlăstar al acestei distinse familii a fost, fără 'ndoială, *Alexandru*.

O figură clasică, c'un suflet complex, alcătuit dintr'o armonie de însușiri excepționale și turnat într'o puternică individualitate. Un suflet de elită, în cea mai nobilă și înaltă accepție a cuvântului.

S'a născut în ziua de 4 Noembrie 1841, în Budapesta, la o grea răspântie a istoriei noastre naționale.

Potrivit obiceiului vremii și al nevoilor ei, a fost crescut, în casa părintească, într'o atmosferă de curat idealism, pătrunsă de mireasma dătătoare de viață a idealului național, în preceptele dragostei de neam și, îndeosebi, în școala de aspră datorie și de muncă fără preget a imperativului vremii.

Bunii și iluștrii săi părinți, Mihail și Ecaterina, descoperindu-i de timpuriu inteligența scăpărătoare, însușirile excepționale, potrivit tradiției lor familiare, s'au străduit să-i dea cea mai aleasă educație și instrucție, să-l pregătească pentru vremurile mari, ale căror zori întremătoare începuseră să mi-jească deja la orizont. Iar Alexandru, înzestrat fiind, încă din

1841—1909

frageda-i copilărie, c'o sete nestinsă după lumină, c'un dor nepotolit de muncă, a căutat să-și mărească, din ce în ce tot mai mult, zestrea intelectuală, comoara de bunuri sufletești moștenite, făcându-și, în mod exemplar, studiile secundare în Budapesta, iar cele universitare la facultățile de drept din Budapesta și Viena.

În anul 1865, la vârsta de 24 ani, după o muncă fecundă, metodică și stăruitoare, și-a trecut doctoratul în drept la Universitatea din Graz, obținând titlul de doctor »utriusque iuris«.

Întors în Banat, cu acest frumos titlu și c'un dor nepotolit de muncă, se aruncă numaidecât în vârtejul frământărilor noastre publice, în focul luptelor politice de pe acele vremuri de grea cumpănă.

Un complex de probleme de-o covârșitoare importanță l-au determinat să-și ceară atât de timpuriu cuvântul în viața publică, să se înregimenteze, cu energie juvenilă și cu dor năvalnic de afirmare, între luptătorii noștri cei mai de seamă de pe acele vremuri, angajându-se succesiv, cu toată competența și hotărîrea, la cele mai mari probleme politice și culturale ale Banatului.

Prinzând șoaptele vremii în care trăia și dându-și bine seama de desăvârșita sa superioritate morală și intelectuală, precum și de complexitatea misiunii sale, și-a pus numaidecât, fără ezitare, toată vigoarea, toată comoara de înțelepciune și iscusință, tot aurul minții și simțirii sale în slujba marilor interese ale poporului bănățean, cu ferma dorință de-a forma un puternic curent de trezire la viață activă a conștiințelor naționale adormite.

Spirit idealist, înzestrat c'un suflet larg cuprinzător și de-o olimpică seninătate, c'o cugetare de-o vigoasă sănătate și c'o simțire delicată în neconținută vibrație, s'a știut însuflețit, deja la începutul carierei sale politice, de același ritm sufletească, de care s'a însuflețit și distinsul său povătuitor și colaborator, *Vicențiu Babeș*.

I-a fost sortit să apară pe ecranul vieții noastre politice într'o epocă de mari frământări și aprige lupte de rezistență și afirmare a poporului nostru bănățean, să fie chemat, prin forța împrejurărilor, să conducă destinele acestui brav popor între împrejurări extrem de grele. Idealul vieții și l-a găsit, întocmai ca Vicențiu Babeș și ceilalți distinși membrii ai familiei sale: Andrei, Antoniu, Gheorghe, Eugen și Zeno, în acte de eroism și sacrificiu suprem, în muncă neprecupețită și stăruitoare, însuflețită pururea de-o nebiruită credință în destinele și viitorul strălucit al neamului românesc.

Înzestrat cu acest puternic fond de credință și c'o forță de muncă și rezistență uimitoare, s'a înrolat, în toamna anului 1865, sub steagul luptelor naționale, desfășurând în dieta ungară din Budapesta, alături de Vicențiu Babeș, Sigismund Borlea, Emanoil Gojdu, Iosif Hodoșiu, Aurel Maniu, Andrei, Anton și Gheorghe Mocsonyi, Alexandru Roman, Aloiziu Vlad și alte personalități de elită ale Românilor din Țara Ungurească, Banat și Ardeal, în calitate de deputat naționalist al circumscripției Rittberg (azi Tormac) din județul Timiș, o activitate politică din cele mai fecunde.

Aici, în metropola opresorilor noștri de veacuri, s'a relevat, deja dela început, ca și un mare talent oratoric, un abil mânuitor

al politicei, un bărbat de înalte concepții, cu voință de fier, cunoscător al tuturor problemelor politice și gata oricând pentru hotărârile cele mai energice. Aici s'a impus, deja cu ocazia întâielor sale debuturi, prin personalitatea-i distinctă și originală, prin inteligența-i scăpărătoare, prin corectitudinea-i desăvârșită, prin cultura-i întinsă și, mai presus de toate, printr'o puternică, vibrantă și mistuitoare dragoste de neam, ca și un luptător de prima linie.

Grație acestui minunat echilibru de alese însușiri, a reușit să se ridice, repede, pe-un pedestal înalt al vieții noastre politice, cucerind, prin marile sale eforturi spirituale și prin prestigiul său personal, un loc de frunte, un rol hotărâtor în propășirea vieții noastre naționale.

Poporul român bănățean, profund recunoscător pentru prodigioasa-i și multipla-i activitate, pentru puternica vitamină pe care a introdus-o, cu dragoste și idealism neprihănit, în organismul vieții sale naționale, l-a ales, în repetite rânduri, c'o sdrobitoare majoritate de voturi, membru al camerei deputaților din Budapesta. Astfel, după expirarea mandatului dela Rittberg, în anul 1869, în două alegeri consecutive, la Lugoj, în vechea cetățuie de rezistență sufletească și vatră de lumină românească a Banatului, iar în 1872 în circumscripția Radnei.

Alexandru Mocsonyi, drept recunoștință pentru marea încredere pe care i-au acordat-o iubiții săi alegători, cei mulți, cei înfrățiți cu glia, înțelegând imperativul vremii, a căutat să stea neîntrerupt, până'n anul 1874, ca și o sentinelă neclintită a românismului, ca și-un excelent combatant, în focul luptelor crâncene ale dietei ungare din Budapesta, făcându-și datoria de îndrumător și apărător al marilor noastre interese naționale, cu prisosință, până'n capet.

Activitatea sa parlamentară din această sbuciumată vreme este deosebit de fecundă și demnă de toată admirația. Nu găsim episod mai însemnat din luptele dârze de rezistență, care s'au dat, pe acest câmp de bătălie, între naționalitățile nemaghiare și Unguri, de care sufletul lui generos și mare de apărător hotărât al drepturilor și revendicărilor noastre naționale să fi fost străin.

Rar un înțelegător atât de entuziast, un cunoscător atât de adânc al marilor probleme ale vremii sale, un luptător atât de tenace care, cutoatecă a avut de coborât, pe arena vijelioasei vieți politice de atunci, multe povârnișuri prăpăstioase, n'a ezitat nici o clipă de-a angaja, la tribuna parlamentului, cu energia

lui implacabilă și voința lui neînfrântă, cele mai aprige bătălii de desrobire.

Călăuzit pururea de acelaș crez, de aceleași convingeri politice nestrămutate, a luptat îndărătnic, fără răgaz și cu mândrie pentru libertate și dreptate, ținând în mână steagul celor mai cutezătoare revendicări naționale.

Întâiul său debut parlamentar a fost energicul și curajosul discurs improvisat, rostit în ziua de 15 Decembrie 1865, cu ocazia discuției asupra proiectului de adresă către Împărat, (răspuns la mesajul de tron), imediat după deputații români Emanoil Gojdu și Ioan Popovici-Desseanu.

Sprijinind, cu toată convingerea sufletului său, moțiunea deputatului Stratimirovici (acceptată și de deputații români E. Gojdu și I. Popovici-Desseanu), care criticase aspru pasajul din adresă: »redă deci, Majestate, înaintea de toate, națiunii maghiare libertate constituțională...«, deja în acest discurs improvisat și-a reliefat Alexandru Mocsonyi, cu prisosință, marile sale însușiri de elită spirituală, de viitor conducător al destinelor românismului din Banat, indicând totodată și rolul primordial pe care avea să-l joace, ca și-un luptător național admirabil înzestrat, pe arenele vieții noastre politice extrem de agitate, pentru apărarea și promovarea intereselor noastre vitale.

Celebre vor rămâne, deapaururi, în analele vieții noastre politice, cuvintele pe care le-a rostit, cu această ocazie, cu puterea covârșitoare a graiului său cald, înțelept și convingător, făcând, în introducerea discursului său, următoarea declarație: »Rezervându-mi dreptul să vorbesc aici românește, în limba mea maternă, folosesc de astă dată limba maghiară numai din motive de oportunitate pentru a declara, pe scurt, că părtinesc moțiunea condeputatului Stratimirovici, respective Gojdu*).

De asemenea și următoarele pasaje din acelaș discurs:

»Precum știm, în țări constituționale, în cari există numai o națiune, numirea genetică a acestei națiuni, sau a poporului constituțional, e nu numai superfluă, ci și neobicinuită. În Ungaria, unde trăesc mai multe națiuni la olaltă, țin de încorect, după modesta mea părere, ca complexul acestor națiuni să poarte numele genetic al unei națiuni aflătoare în minoritate!«

»Pentru că, într'adevăr, expresiunea »națiunii maghiare«, folosită în acest paragraf al proiectului de adresă, sau însemnează că numai națiunea maghiară se adresează Monarhului, sau că întreaga populațiune a Ungariei, însă aceasta e întreagă maghiară. Eu așa cred că și una și alta dintre înțelesurile acestea se lovește de realitatea faptelor și chiar numai pentru aceasta n'ar avea loc

*) T. V. Păcățian: Cartea de Aur sau Luptele politice-naționale ale Românilor de sub Coroana Ungară, vol. IV, p. 119—120; Sibiu, 1906

în adresă. Dar care e consecința acestui lucru? Dacă primul înțeles e dător de directivă, celelalte națiuni, afară de cea maghiară fiind eschise, fără drept, nu pot să primească adresa de a lor, tocmai din acest motiv. Dacă luăm, din contră, cazul al doilea, dat fiind că în acesta se cuprinde o oarecare maghiarizare, deși numai nominală, și astfel se cuprinde în ea un atac la sentimentele lor naționale, — națiunile nu pot să sancționeze înseși acest atac, prin acceptarea adresei. Eu așa cred, că nu poate fi numită dorință nemodestă cererea unei națiuni, ca să fie numită pe numele ei; dar cu atât mai puțin poate fi numită nemodestă națiunea, care nu cere asta, ci cere numai să nu fie numită pe nume străin(*)).

Aceste cuvinte îndrăznețe și de-o înaltă semnificație etică, rostite de-un tânăr luptător politic în plină maturitate a minunatelor sale daruri creatoare, au incendiat sufletele șovine și au deslănțuit proteste furtunoase împotriva sa.

Erau cuvintele energice ale unui luptător aprig și dârz, ale unui apărător tenace și convins al ideii de libertate, ale unui om dintr'o bucată, pătruns de mesianismul rolului său. Erau crâmpEE minunate, rupte din sufletul său generos și mare, în care purtă, cu mândrie, crezul unui neam întreg, asuprit și despoiat de drepturile sale firești.

Oțelit în focul luptelor naționale, din ce în ce mai agitate, a ajuns să primească succesiv, în epoca cea mai dramatică a sbuciumatei noastre vieți naționale, cele mai importante însărcinări politice.

Toate problemele vitale cu ramificații multiple ale neamului l-au pasionat mult, l-au interesat de aproape și au găsit în el un aprig apărător, atât în parlament, cât și afară de parlament.

Neobosit și devotat, plin de avânt și voință, a luptat cu convingere și c'un elan de nedescris, atât dela tribuna parlamentului, cât și'n coloanele celor mai vestite ziare, pentru triumful ideilor mântuitoare ale românismului.

Datorită admirabilelor sale calități, deputații naționali, pe timpul discuției asupra adresei către Împărat, deodată cu însărcinarea pe care au dat-o lui Anton Mocsonyi de Foen și Vicențiu Babeș ca să trateze cu Francisc Deák, »înțeleptul patriei«, pentru a-l convinge și determină să introducă, în această adresă, și »egala îndreptățire a tuturor naționalităților, care împreună constituiesc Ungaria«, l-au însărcinat și pe Alex. Mocsonyi ca să trateze, în aceeaș chestiune, cu contele I. Andrássy.

*) T. V. Păcățian: Cartea de Aur, vol. IV, pag. 119—120

Cu prilejul acestor tratative, contele I. Andrássy, cu cunoscutu-i șovinism, între altele, i-a zis lui Alexandru Mocsonyi: »Nu umblați după lucruri fără rost, căci pentru fiecare lot de concesiune de drept public ne dă Viena naționalitățile cu funtul*).

La aceste vorbe jignitoare ale contelui, Alexandru Mocsonyi a răspuns cu francheța care-l caracteriză: »Viena promite multe, dar ține puține«. Era răspunsul unui bărbat providențial, scârbit de legendara îngratitudine habsburgică și ferm convins că numai credința în noi înșine, în vitalitatea și viitorul neamului nostru românesc ne va putea mântui.

Evenimentele curând se precipită. Nu mult după actul de violență și de nedreptate strigătoare la cer al suprimării autonomiei Ardealului, al recunoașterii unirii acestei istorice provincii românești cu Ungaria, întâmplată în anul 1865, împotriva voinței și existenței Românilor, istoria înregistrează un alt mare eveniment politic, favorabil Ungurilor: dualismul austro-ungar, încheiat, definitiv, în ziua de 27 Iunie 1867. Acest dualism s'a înfăptuit fără consultarea și împotriva voinței răspicate a majorității locuitorilor din Austria și Ungaria.

Împăratul Franz Iosif I-ul care făgăduise, în atâtea rânduri, că »va ține seamă de cerințele și cererile Românilor« cari și-au vărsat sângele, cu credință și din belșug, în Italia și la Königgrätz, pentru dinastie, după înfrângerea suferită în războiul pierdut în anul 1866, s'a împăcat cu Ungurii, cu scopul vădit de-a întări elementul unguresc în detrimentul celui românesc, precum și al celorlalte popoare nemaghiare. Ungurii, sprijiniți astfel de Împărat, primesc rolul de factori principali în imperiul habsburgic, se văd stăpâni nu numai pe situația din Ungaria, ci și pe cea din întreaga Monarhie. Între astfel de împrejurări, situația noastră critică de până atunci devine și mai critică, de nesuferit, după împăcare. »Românii erau total sacrificați; prin dualism triumfă acel curent intransigent, intolerant și ultrașovinist, care a dat de mal apoi Monarhia și Ungaria**).

Calvarul suferințelor ni se mărește din zi în zi tot mai mult. Vechii noștri asupritori încep să nutrească visuri imperialiste și să ne amenințe cu desființarea, cu distrugerea, dacă nu ne supunem orbește.

*) Măsură veche, întrebuințată în Ungaria înainte de introducerea sistemului decimal. Un funt = 32 loți.

**) Dr. Gh. Popovici: Memorii cu privire la integritatea Banatului, pag. 48, Caransebeș, 1929

Luptele pentru afirmarea drepturilor noastre se întetesc. Un lanț întreg de noi umiliri și fărâdelegi apare pentru poporul nostru. Ungurii, cari înțelegeau libertatea pentru ei, nu și pentru alții, sprijiniți de Viena, încep, cu toată furia, opera lor de exterminare conștientă și organizată pentru slăbirea și nimicirea elementului autohton. Dar, orice val de atac al opresorilor seculari se frânge de puternica stâncă a rezistenței noastre, a adevăraților și legitimirilor posesori ai Daciei Traiane.

Înțelepții conducători ai destinelor neamului nostru de pe aceste istorice meleaguri românești, legați prin toate fibrele ființei lor sufletești de poporul din care au ieșit, se unesc într'un singur gând și într'o nobilă efortare și fac eforturi uimitoare pentru apărarea, cu ori ce preț, a marilor noastre interese naționale amenințate.

Pretutindenii iau toate măsurile pentru zăgăzuirea răului, a puternicului curent șovinist maghiar de încătușare, de desnaționalizare. Pretutindenii dau lupte mari, atât în parlament, cât și afară de parlament, pentru apărarea noastră națională, pentru garantarea, prin legi, a egalei îndreptățiri a poporului nostru și a tuturor popoarelor nemaghiare din Ungaria.

În ajunul marilor evenimente ale anului 1868, se creiază în jurul celui mai tânăr luptător dintre deputații aliați de naționalitate română și sârbă (croată și cehă), în jurul lui Alexandru Mocsonyi o atmosferă de mare încredere.

Personalitatea lui masivă cucerește toate sufletele și se desenează, din ce în ce tot mai bine, pe ecranul vieții noastre politice.

Lui i se încredințează să conducă, în numele deputaților aliați români și sârbi, în anul 1868, luptele aprige din dieta ungară, pentru înarticulara egalei îndreptățiri a naționalităților («legea naționalităților»), precum și toate bătăliile mari pentru desrobirea noastră politică și a tuturor popoarelor nemaghiare subjugate. Fiind cea mai proeminentă personalitate a vieții noastre politice de pe atunci, a fost sortit să închege, într'o strânsă colaborare de demnă apărare, chiar c'un jumătate de veac înainte de marele titan al politicei noastre românești de mai târziu, Take Ionescu, pe toți reprezentanții (deputații) popoarelor oprimate din întreaga Monarhie Austro-Ungară și, în consecință, să fie precursorul acestui nemuritor înfăptuitor al strălucitei înjghebări politice, a puternicei alianțe de azi, cunoscută sub numele de »Mica Înțelegere«.

Grație însușirilor sale excepționale de bărbat providențial, a ajuns, încă pe atunci, să pună temeliile unei serioase înțelegeri, unei alianțe între conducătorii aleși ai popoarelor nemaghiare din dieta ungară și, prin legătura sufletească stabilită între acești conducători, să pregătească terenul, cu multă chibzuială, pentru realizarea actualei formidabile alianțe a popoarelor nemaghiare subjugate atunci, azi însă, după înclășările gigantice ale cataclismului mondial, eliberate prin suferințe supraomenești și constituite în state naționale înfloritoare, după propriile lor legi.

Pus la o grea răspântie a istoriei noastre, în fruntea acestor mișcări naționale extrem de importante, pentru a putea corespunde misiunii sale sublime, a găsit că este absolut necesar să facă călătorii de studii în străinătate, în Belgia și Elveția, cu scopul de-a cerceta și adună un bogat material de legi și regulamente privitoare la egala îndreptățire a naționalităților.

Aici și-a consacrat toată energia voinței și vigoarea inteligenței sale scăpărătoare pentru a cunoaște legile elvețiene și a pătrunde, cât mai adânc, cu gândul său sfredelitor, în miezul chestiunii care-l preocupă atât de mult.

Înapoiându-se din străinătate c'o bogată experiență și cu frumoase cunoștințe, a căutat să desfășoare, acasă, o activitate extraordinar de bogată și variată, punând în serviciul nobilei și însemnatei cauze a egalei îndreptățiri a naționalităților un devotament și o abnegație desăvârșită.

Plin de legitimă îngrijorare pentru viitorul neamului său mult încercat, s'a străduit să fixeze, deja în anul 1867, printr'o vigoasă acțiune publicistică, contururile nouilor făgașuri ale politicii naționalităților, să pregătească spiritele pentru o echitabilă și dreaptă soluționare a chestiunii naționalităților.

A scris și publicat articole strălucite, cu mare răsunet, în cele mai renumite organe de publicitate de pe atunci, cum erau: »Reform«, »Zukunft« din Viena și »Politik« din Praga, punându-și vastele cunoștințe juridice în serviciul acestei mari și vigoase acțiuni. S'a năzuit să creeze o atmosferă prielnică și să pregătească terenul, pe cale ziaristică, pentru o norocoasă și mulțumitoare deslegare a marelui probleme naționale, pentru soluționarea legitimă a chestiunii naționalităților »în cadrele integrității politice și teritoriale ale Ungariei«, cerând »să se recunoască, prin legi fundamentale, egalitatea de drept a popoarelor țării, ca individualități naționale și concludând în arondarea administrativă a țării în circumscripții după naționalitate«. Articolele publicate în »Zukunft« au dat

naștere la o polemică vie între ziarul »Magyarország« și A. Mocsonyi, în care eminentul nostru luptător s'a dovedit de un viguros și neîntrecut polemist în presă, un bărbat de mare curaj, cu excelente însușiri de expunere și originalitate de vederi, un luptător de-o desăvârșită probitate morală, capabil a mânuși cu aceeași dibăcie și energie condeiul ca și cuvântul. În aceste articole de-o impresionantă finețe de cugetare și perspicacitate de analiză, și-a pus Alexandru Mocsonyi talentul, inteligența, entuziasmul și energia sa, și-a dat întreaga sa măsură de profund cugetător pentru a apăra, cu toată demnitatea, drepturile și interesele naționale ale popoarelor nemaghiare și prin presă.

Sânt acestea pagini de-o rară frumusețe, care oglindesc întreg sbuciumul său de mare politician, toată dorința sa de-a pregăti spiritele pentru alcătuirea unui proiect de lege relativ la egala îndreptățire a naționalităților, care să mulțumească pe toți, »oferind tuturor națiunilor, fără deosebire, aceleași condiții legale pentru existența și dezvoltarea lor«.

Aceste principii fundamentale ale soluției juste a chestiunii naționalităților, publicate de A. Mocsonyi, în două articole consecutive, în numerele 155 și 156 ale ziarului vienez »Zukunft«, formează, în cursul anului 1868, baza întregii campanii de aprigă luptă a deputaților noștri din dieta ungară.

Tot aceste principii mântuitoare au format și subiectul discuțiilor fruntașilor români, întruniți la 16 Aprilie 1868 în Timișoara pentru a lua toate măsurile posibile împotriva proiectului jîgnitor al chestiunii naționalităților, elaborat de către comisiunea dietei și pentru a stabili normele principale, absolut necesare pentru o deslegare satisfăcătoare a acestei importante chestiuni.

Cu ocazia acestei întruniri, s'a redactat, în Timișoara, un »memorand«, iscălit de 300 cetățeni. Acest »memorand« a fost publicat și comentat în cele mai cunoscute ziare, dintre care și'n »Politik« din Praga, și-apoi prezentat dietei, în formă de petiție, de către Alexandru Mocsonyi. În el se cerea, cu toată stăruința, soluționarea urgentă a chestiunii naționalităților, în temeiul principiilor depuse în proiectul deputaților naționali români și sârbi.

Tot pentru aceste principii de-o importanță extraordinară a luptat Alexandru Mocsonyi și'n secțiunile comisiunii dietei ungare, însărcinată cu pregătirea proiectului de lege al naționalităților.

Aici, pe acest câmp de bătălie, fiind în aceeași secție cu

Coloman Tisza, a avut ocazia să arate germeii de descompunere cari pândeau în organismul Ungariei șovine, condusă de ambiții bolnave de subjugări și împilări și să combată, cu toată energia, principiile ruginite ale acestui fervent apărător al supremației maghiare și neînduplecat dușman al acceptării principiilor fundamentale din elaboratul deputaților români și sârbi, arătându-i că »principiile depuse în elaboratul deputaților naționali români și sârbi nu numai că nu periclitează integritatea Ungariei, ci, prin absolută garantare a păcii naționale între popoarele țării, oferă o temelie sigură Ungariei viitoare cu regim democrat. Din contra, punctul său de vedere strîmt, care contrazice tuturor conceptelor democratice, duce Ungaria la disoluția forțată“.

Această profecție a marelui nostru luptător s'a și împlinit, tocmai în curs de jumătate de veac (1868—1918). După lungi veacuri de urgie, Ungaria, asupritoarea tuturor naționalităților, la plinirea vremii, se distramă, forțată de împrejurări și din propria-i vină. În schimb, ca prin farmec, se înfăptuește marea operă de dreptate istorică: eliberarea popoarelor subjugate.

Discursurile pe care le-a rostit Alexandru Mocsonyi, între anii 1866—1872, cu marele și originalul său talent de excelent combatant, alături de V. Babeș, Sigismund Papp, Ioan Popovici-Desseanu, Aloiziu Vlad, Sigismund Borlea, Iosif Hodoșiu, Aurel Maniu ș. a., în parlamentul din Budapesta, au fost animate de-un suflu de înaltă cugetare și aleasă simțire, de imperativul categoric al datoriei naționale.

Din mulțimea acestor discursuri clasice, merită a fi subliniate și scoase în evidență îndeosebi: 1) discursurile rostite, în vălmășagul luptelor agitate din ședințele parlamentare (dietale), ținute în zilele de 24—29 Noembrie 1868, cu ocazia discuțiilor asupra proiectului de lege pentru egala îndreptățire a naționalităților din Ungaria, în calitate de reprezentant al clubului naționalităților; 2) discursurile rostite în anul 1870 în cauza reformei comitatelor (județelor) și 3) discursurile din anul 1872, în cauza legii electorale.

Prin ele a ținut entuziasmul în mijlocul celor mai crude decepții și crunte realități, a agitat, c'o perseverență uimitoare, problemele cele mai vitale ale poporului român și ale tuturor naționalităților oprimate, prin ele a fixat atitudinile politice, arătând, cu mintea sa larg comprehensivă și clar văzătoare, cu sufletul său pururea echilibrat și senin, cu energia și dibăcia cuvântului său fermecător și cu uimitoarea sa putere de con-

vingere, necesitatea de-a se acorda, prin legi, egale drepturi politice, naționale și confesionale tuturor naționalităților din Ungaria, de-a li se asigura existența și dezvoltarea individualității naționale, întâiul și cel mai înalt postulat național.

Model de sobră și viguroasă elocință și de-o superbă gândire politică va rămâne, deapaururi, admirabilul său discurs, rostit în ședința dietei din 24 Noembrie 1868, cu ocazia desbaterii chestiunii naționalităților, a proiectului de lege referitor la egala îndreptățire a naționalităților, c'o neîntrecută finețe de cugetare, perspicacitate de analiză și cu francheța care-l caracteriză.

În acest magistral discurs, care a impresionat și electrizat întreaga cameră a deputaților atât de mult, încât însuși ministrul Eötvös l-a felicitat, Alexandru Mocsonyi a combătut, în calitate de reprezentant al naționalităților, proiectul comisiunii centrale (speciale) a dietei, cu argumente puternice, din motivul că, în acest proiect, nu s'a dat nici o garanție pentru respectarea drepturilor de limbă ale naționalităților, ci s'au acordat aceste drepturi numai în mod »permisiv«, adică după puțință și după bunăvoința organelor de stat.

»Acest proiect, — afirmă dânsul, — nu numai că nu recunoaște națiunilor genetice, aflătoare în țară, drepturile genetice, nu numai că nu le dă condițiunile dezvoltării acestora, ci le deneagă chiar condițiunea principală a oricărei dezvoltări, adică nici existența nu le-o recunoaște națiunilor existente în țară«*).

Din acest motiv, Alexandru Mocsonyi, ca și apărător tenace și convins al ideii de adevărată libertate, și-a făcut o chestiune de onoare și de înaltă datorie națională din apărarea, în chip strălucit, a proiectului naționalităților, pe care însuși el l-a prezentat dietei, în temeiul dreptului de inițiativă pe care-l avea fiecare deputat dietal și l-a apărat, în calitate de referent al lui, c'un titanice efort și c'o putere zdrobitoare de argumente, până'n ultima clipă a desbaterilor, încheind cu cuvintele: »Chestia națională s'a asemănat, de multe ori, cu nodul gordian. Dumnezeu să ne ferească să nu se ivească un al doilea Alexandru, care să-l taie în două... cu sabia«**).

Dar Ungurii, cari nutreau visuri imperialiste și plănuiau, sub ocrotirea Habsburgilor, să stârpească toate popoarele nemaghiare din țară și să le contopească »într'o singură nedespărțită națiune maghiară«, nesocoteau orice fel de argumentare, orice amenințare.

Politica lor națională, principiile lor, impuse de superioare raționamente »de stat maghiar unitar«, erau doar să aducă

*) T. V. Păcățian: Cartea de Aur, vol. IV, pag. 479

**) T. V. Păcățian: Cartea de Aur, vol. IV, pag. 770

legi »de nobis sine nobis« pentru înăbușirea conștiinței naționale în toți locuitorii nemaghiari ai Ungariei, pentru succesiva lor desnaționalizare, și nu legi care să le asigure deplina lor dezvoltare politică și culturală.

Evident, deci, că, întrebuițând un astfel de sistem de violen absolutism, proiectul de lege prezentat dietei ungare din partea lui Alexandru Mocsonyi, ca reprezentant al deputaților naționali, în chestia egalei îndreptățiri a naționalităților din Ungaria, nu putea avea sorți de izbândă.

Visul Ungurilor de-a deveni o națiune mare, în detrimentul celorlalte popoare conlocuitoare, nu putea admite să se voteze acest proiect de lege »al naționalităților«, oricât efort s'ar fi depus din partea deputaților naționali, atât în dietă, cât și afară de dietă, pentru a-i convinge despre necesitatea egalei îndreptățiri a naționalităților.

În consecință, pus la vot acest proiect, se respinge; la fel și cel elaborat de comisiunea dietei. În schimb, se primește cel prezentat de Francisc Deák, ca temei al desbaterilor speciale.

Terminându-se votarea, deputații naționali români și sârbi, cuprinși de indignare și amărăciune, au părăsit ostentativ sala de desbateri, iar Alexandru Mocsonyi, a cărui cheltuială de energie, fosforescență de spirit și neconținute mari efortări au fost cu totul zadarnice, în ședința din 29 Noembrie 1868, scârbît de întreaga înscenare »a legii naționalităților«, făcută numai pentru ochii lumii, a ținut să facă următoarea senzațională declarație:

»Principiul fundamental cuprins în proiectul lui Francisc Deák, primit de dietă ca bază a desbaterii speciale e în contradicție evidentă cu cea mai intimă convingere a mea și a soților mei de principii și după ce în decursul desbaterii speciale nu se mai poate schimba principiul fundamental prin singuratiche modificări, sunt silit — conform convingerii mele — să declar, cu cea mai profundă părere de rău, că atât eu, cât și soții mei de principii nu putem împăca cu conștiința noastră marea răspundere ce am lua asupra noastră, dacă am participa la desbaterea acestei chestiuni, din care cauză îmi iau voia a declara, că noi nu vom contribui la crearea acestei legi și, prin urmare, nu vom lua parte la discuțiunea specială«*).

Iată o mărturisire categorică a unui neînfocat luptător care își exprimă totodată și adâncă amărăciune, fără încunjur, pentru felul cum dieta ungară și-a înțeles datoria de-a deslegă problema naționalităților.

Iată chipul energic și limpede, în care Alexandru Mocsonyi

*) T. V. Păcățian: Cartea de Aur, vol. IV, pag. 771

exprimă crudul adevăr istoric, marea decepție și indignare a deputaților naționalităților nemaghiare, cari, în loc de-aș fi văzut dezideratele lor legitime satisfăcute, așa dupăcum o cereau și interesele imperiului poliglot austro-ungar, au trebuit să asiste, cu inima sfâșiată de durere, la votarea rușinoasă a »legii naționalităților«, alcătuită cu multă paradă și meșteșug și cu intenția vădită de-a nu putea fi executată. Iar, dupăce legea fû definitiv votată, »pentruca posibilitatea executării să fie luată pentru totdeauna, nici n'a fost prevăzută cu clausula de executare«*).

Acest sfârșit tragic l-au avut luptele mari, pe care le-au dat, în anul 1868, în dieta ungară, reprezentanții tuturor naționalităților nemaghiare pentru drepturile și revendicările lor naționale.

Astfel au fost răsplătite titanicele eforturi ale vajnicilor noștri luptători, cari au veghiat, pururea, cu credință nebiruită, la destinele neamului nostru, periclitându-și chiar și existența pentru susținerea bunurilor noastre sfinte.

Alexandru Mocsonyi însă, cutoatecă șovinii stăpânitori zăgăzuiau vrăjmășește împlinirea oricărei dorințe legitime de libertate și egalitate a popoarelor nemaghiare, și'n special a poporului său, nu desarmează, nu desarmează.

Împins de chemarea-i lăuntrică de profet, de apostol al neamului și înțelegând imperativul vremii, luptă și mai departe, cu seninătate și stoicism, cu viziunea clară de viitor, cu credința neclintită în biruință, desvoltând, și de aici înainte, în restul tragediei noastre de afirmare națională, aceeaș activitate vîguroasă, creatoare, ca și până acum.

Decepțiile, suferințele îi oțlesc voința și-i încoardă puterile pentru luptele tot mai întinse ce se semnalau, de acum înainte, pentru neamul său mult iubit.

Stăpânit de aceleași convingeri politice nestrămutate care i-au călăuzit întreaga viață politică, nu s'a lăsat nici când terorizat de amenințările asupritorilor cu visuri bolnave de imperialism, de crearea unui stat unitar maghiar, ci, simțindu-și înalta răspundere de apărare a sufletului nostru românesc, a ființei noastre etnice și naționale, în vîforul celor mai năprasnice urgii, s'a străduit, ca și-un luptător avîntat pe aripile marelui nostru ideal, să învingă toate obstacole, punându-și toată rîvna, toată inima, toată energia în desăvîrșirea cât mai complectă a marelui sarcini ce și-a luat-o.

Închizându-se sesiunea în ziua de 10 Decembrie 1868 și

*) T. V. Păcățian: Cartea de Aur, vol. IV, pag. 851

disolvându-se dieta, Alexandru Mocsonyi, în calitate de conducător al marelui campanii de lupte din acest an bogat în surprinzătoare evenimente, a ținut de cuvânt și de înalta sa datorie să adreseze obștei române o scrisoare deschisă, (»Scrisoarea deschisă către mulți«) de-o mare extensiune, criticând în ea legea nouă în felul următor:

»Legea votată în cauza naționalităților este *negafiunea directă* a acelor principii, cari — bazându-se pe drepturile înalienabile ale națiunilor, pe ideea egalei îndreptățiri și pe concretele relațiuni etnice ale țării — sunt formulate în proiectul de lege subșternut dietei de către deputații naționali, pe care proiect de lege și D-voastră, prin adresele amintite mai sus, binevoind a ne onora cu prețuita-Vă încredere, le-ați declarat de program al D-voastră.

Legea votată în cauza naționalităților, negând existența legală a națiunilor nemaghiare, negând sântul principiu al egalei îndreptățiri naționale, recunoaște existența numai a unei națiuni politice, a națiunei maghiare, și asigurând națiunei maghiare o supremație, întemeiată nu pe însușirile faptice ale ei, ci răzimată pe clauzule legale, învoalvă pentru celelalte națiuni o **subjugare prin lege**, va să zică o imposibilitate morală. Această imposibilitate morală a fost, care împinse pe deputații naționali în acea situație anomală de-a nu participa chiar la aducerea legii celei mai adânc tăietoare în interesele noastre vitale, nepuțând dănsii împacă cu onoarea națiunilor nemaghiare aceea imposibilitate morală și cu conștiința lor aceea responsabilitate grea.

»Legea aceasta este, dar, făcută fără conlucrarea deputaților naționali, în contra voinței lor și în contra intereselor vitale ale națiunilor nemaghiare.

Această lungă și importantă scrisoare a lui Alexandru Mocsonyi a avut darul să constituie temelia închegării partidului național-român parlamentar și să lămurească deplin situația politică a Românilor, ocupându-se de toate chestiunile lor de actualitate după încheierea sesiunii dietale 1865/68.

»In ea — zice marele cărturar și admirator al lui Alexandru Mocsonyi, Dr. Valer Brănișce — ni se explică nu numai motivele, pe cari și-a dat atunci atâta silință Mocsonyi de a da viață reală **partidului național român**, ci și motivele cari mai târziu l-au îndemnat pe Mocsonyi să părăsească arena parlamentară și să treacă în lunga expectanță, pe care apoi a întrerupt-o pentru vre-o câțiva ani la 1888, nu atât din indemn propriu, cât mai mult la intervenția altui factor, la care a ținut foarte mult până la ultimul ceas al vieții sale.

»Românii din cele două diete din preajma restabilirii constituțiunei n'au format un partid național român propriu zis, ci erau resfirați prin diferitele partide ungurești ale acestor vremuri — visul de astăzi al lui Andrássy — rezervându-și numai așa zisa »mână liberă« în chestia de naționalități. Negreșit o stare de tot păgubitoare pentru politica națională.

»De aici rezultă tendința lui Mocsonyi, în preajma campaniei electorale dela începutul anului 1869, de-a încheia politica națională a Românilor în cadrele unui partid național politic bine definit, cu program apt de a-l înălța la rangul unui factor politic în dietă*).

*) Dr. V. Brănișce: Alex. de Mocsonyi (Pagini reslețe), p. 182-183, Lugoj, 1910

În vălmășagul luptelor noastre vijelioase de atunci, această unire de forțe era o aspră poruncă a vremii, o imperioasă necesitate, determinată de-un complex de cauze. Era, fără'n-doială, o mare problemă națională de valoare netăgăduită.

Greutățile apăsătoare ale acestei epoce, plină de sbucium și de aprige lupte pentru existență, cereau o supremă efort pentru închegarea strânsă a rândurilor tuturor luptătorilor noștri de dincoaci de Carpați, în vederea redeșteptării și a regenerării vieții noastre naționale, în toată complexitatea ei.

Atacurile din ce în ce mai îndrăznețe ale opresorilor, amețiți de visul lor himeric, treziră, în chip irezistibil, dorința ilustrului nostru luptător de-a organiza o apărare națională temeinică și conștiincioasă, o acțiune vîguroasă cu orizonturi largi, care să îmbrățișeze și să strângă, sub cutele aceluias drapel, toată generația luptătoare a românismului bănățean și ardelean, pentru curmarea suferințelor noastre adânci, pentru apărarea, fără șovăire, a bunurilor noastre comune amenințate. Se impunea o grabnică și energică reacțiune împotriva marilor aberațiuni ungurești. Un puternic instinct de conservare al neamului cerea ca toate elementele reprezentative ale vieții noastre românești de dincoaci de Carpați să se ridice, cu toată hotărîrea, împotriva marei primejdii de desnaționalizare, să facă titanicul efort pentru o puternică afirmare națională.

Călăuzit de acest instinct, precum și de-un nobil sentiment al datoriei naționale, *Anton Mocsonyi de Foen*, unchiul lui Alexandru, întrunește, în calitate de fost președinte al clubului parlamentar român și de vajnic și neclintit slujitor al idealului național, în ziua de 26 Ianuarie st. v. (7 Februarie st. n.) 1869, la Timișoara, pe cei mai de seamă conducători ai Românilor bănățeni și ungureni, într'o măreață *conferență națională* («conferență frățească publică»).

Tot ceea ce energia și spiritul românesc din Banat și părțile ungurene avea mai bun, mai nobil, mai de seamă, toate sufletele de elită, în număr de 500—600, în frunte cu șase membrii ai nobilei familii Mocsonyi: Anton și Gheorghe (unchii lui Alexandru), Zeno și Victor (verișorii lui Alexandru), Alexandru și fratele său Eugen (Geni) iau parte la această conferență istorică, dimpreună c'o frumoasă delegație a comitetului național sârbesc din Neoplanta, condusă de distinsul luptător al Sârbilor, *Dr. Svetozar Miletić*.

Vechea și frumoasa cetate a lui Ioan Huniade, pe atunci

centrul vibrant al năzuințelor și luptelor noastre naționale, a îmbrăcat, în această memorabilă zi, haină/ de rară sărbătoare românească.

Impozanta adunare a luat proporțiile unui important eveniment politic și a dat prilej unor manifestațiuni, însuflețite de cel mai cald, neobișnuit și emoționant entuziasm. Era un prilej de reculegere, de refacere sufletească, un adevărat praznic românesc, la care s'au adunat, într'o armonie desăvârșită de cugete și simțiminte, cei mai de seamă intelectuali români bănățeni și ungureni din părțile Lugojului, Oraviței, Sănnicolaului-mare, Comloșului, ale confiniilor militare și ale Aradului, dimpreună cu o mulțime de delegați sârbi din județul Timiș-Torontal și Baci.

Înțelegând porunca vremii, intelectuali români și sârbi, călăuziți de același ideal și însuflețiți de același ritm sufletesc, au ținut să-și concentreze toate razele de lumină ale conștiințelor lor într'o sinteză creatoare și, ca și stegari de seamă ai neamului și propovăduitori devotați ai evangheliei ideii naționale, să îmbrățișeze și să rezolve, în această istorică conferență din Timișoara, toate problemele mari care priveau programul viitoarelor lor lupte comune din dieta ungară.

Conferența a fost deschisă de către ilustrul ei convocator, *Anton Mocsonyi de Foen*, care, salutând, în termeni foarte aleși, pe cei prezenți, strânși sub steagul acelorași convingeri și înfrățiți într'o solidaritate împunătoare, le arată scopul întrunirii și-i invită să se constituie.

Adunarea aclamă de președinte pe avocatul și inginerul lugoian *Constantin Radulescu*, de secretari ai conferinței pe avocații din Arad *Stănescu* și pe publicistul sârb din Timișoara *Dolga*, iar de raportor pe avocatul și proprietarul din Jebel *Victor Pop*.

Imediat după constituire, ia cuvântul renumitul conducător al Sârbilor, *Dr. Svetozar Miletić*, care, exprimându-și regretul că n'a avut posibilitatea și norocul să învețe românește, salută adunarea, în numele Sârbilor, sârbește.

Avocatul *Stănescu* aduce mulțumiri adânc recunoscătoare lui *Anton Mocsonyi* pentru ideea fericită de-a fi convocat această conferență și propune ca toate discuțiile acestei conferințe să fie cuprinse într'un proces verbal, în care apoi să fie trecută și această mulțumire, precum și »recunoștință tuturor membrilor ilustrei familii de Mocsonyi pentru trecut și încredere pentru viitor, cu rugarea, ca dănsii sau câte unul dintr'înșii, și de aici încolo, de câte ori va cere trebuința,

să-și ridice vocea și să adune, sfătuiască și conducă inteligența (intelectualitatea) poporului în luptă pentru naționalitate.)*

Raportorul V. Pop cere să se voteze deplină încredere deputaților naționali pentru ținuta lor demnă de toată admirația, pentru dragostea, devotamentul și eroismul arătat în furtunoasele debateri din sesiunile trecute ale dietei ungare, precum și pentru înțelegerea desăvârșită a importanței marelui acțiuni de desrobire a tuturor naționalităților nemaghiare. În continuare propune ca, »deoarece cauza naționalităților nu e deslegată după lipsă și dorință — și așa dară spre mulțumirea naționalităților și anume a Românilor, cari de prin toate părțile au pofțit deslegarea ei pe temeiul proiectului de lege lucrat de deputații români și sârbi: deci adunarea să declare acel proiect de al său și să-l susțină și apere și mai departe, pe cale legală și cu toate mijloacele.**)

Ambele propuneri, atât cea făcută de secretarul Stânescu, cât și a raportorului V. Pop se primesc cu unanimitate și însuflețire.

În această atmosferă, pătrunsă de simțământul superior al solidarității, ia cuvântul cel mai ascultat și mai cald purtător de cuvânt, cel mai fervent apărător al ideii naționale, *Alexandru Mocsonyi*, și rostește un discurs convingător, profund impresionant și de-o căldură intens comunicativă.

Considerând marea importanță a celor subliniate în acest discurs, ținem să reproducem, în rezumat, după n-rul 12 din 2/14 Februarie 1869 al ziarului »Albina«, care apărea atunci în Viena, următorul pasaj:

»In viața constituțională, lupta pentru idei, pentru reforme și drepturi se mijlocește *prin partide politice*, formate spre acest scop; deci, fiindcă — dupăcum cu durere ne-am convins — dintre partidele politice, ce până acum există în țară, nici una nu s'a putut câștiga pentru proiectul nostru în cauza naționalităților și așadară nici cu una nu ne putem însoți pentru a lupta în această direcțiune, *propune înființarea unei partide naționale de sine stătătoare*, al cărei membrii adică *să nu fie angajați în nici o altă partidă politică*, din cele dejă existente; iar pentru cazul de primire a acestei propuneri, *desfășoară necesitatea de un program politic*, pe al cărui temeiu ar fi a se constitui și a lucra acea partidă națională«.***)

Această îndrăzneală propunere a lui Alexandru Mocsonyi, făcută cu admirabila sa putere de convingere, cu optimismul său robust și cu credința sa neclintită în biruința dreptății și a veșnicului adevăr »*că numai o națiune care știe a se lupta pentru libertatea sa, o merită, dar o va și posedă întregă*«****),

*) Dr. V. Branisce: Alexandru de Mocsonyi (din volumul »Pagini reslețe«, pag. 201 și 202, Lugoj, 1910

**) Ibidem

***) Ibidem, pag. 202, 203

****) Dr. Al. Mocsonyi: Încheierea »Scrișorii către mulți«, publicată la 15/27 Ianuarie 1869, în preajma conferinței naționale din Timișoara

este primită cu toată însuflețirea, admirația și unanimitatea celor prezenți.

Se aduce, astfel, o decizie de-o covârșitoare importanță, care înseamnă o nouă etapă în evoluția luptelor noastre naționale. Prin ea se face un mare pas înainte, se pune »*fundamentul cel mai solid pentru o politică corectă, nu numai a deputaților din dietă, ci a întregii partide naționale din țară*«, se organizează un partid propriu național român cu program separat, pentru care Alex. Mocsonyi prezintă un bine chibzuit program politic, constător din următoarele 7 puncte:

- »1. Solidaritate cu națiunile patriei de asemenea interes;
2. În chestiunea naționalităților ținerea la proiectul de lege al deputaților români și sârbi din dieta trecută;
3. În chestiunea Transilvaniei ținerea la cunoscutul proiect de rezoluțiune al deputaților români;
4. Fiindcă după experiențele de până acum n'a putut a nu fi observat un fel de nex intern între articolul de lege XII din 1867 (dualismul) și între negațiunea de drept pentru națiunile nemaghiare: din cauza aceasta este datorința partidei naționale a privi acest articol și din acest punct de vedere și a-l combate cu toate mijloacele legale;
5. Sprijinirea programului național al Croaților în privința autonomiei țării lor;
6. Regularea municipiilor pe baza cea mai largă a democrației și autonomiei;
7. Adoptarea principiilor liberalismului și democrației în toate sferele organismului vieții publice«.

Sânt tot atâtea probleme mari, vitale și cu ramificații multiple, care cer competență, viziune clară a realităților și se impun forțelor luptătoare ale neamului, cu intensitate, spre rezolvire.

Un minunat program politic, întemeiat pe credința nestrămutată în forța miraculoasă a dreptății și'n puterea de viață a neamului nostru. Plăsmuitorul lui, înțelegând pulsul vieții noui politici a asupritorilor vizionari, nu se lasă prins în mrejele decepției, ci proclamă, cu toată hotărîrea, o luptă dârză și neînfrică, și pentru viitor, pentru izbândirea idealului întregului românism de dincoaci de Carpați.

Trei puncte din program, anume: 3, 4 și 5, au dat naștere la vii și animate discuții în conferență, fiind diametral opuse intereselor *politicii deákiste*, »care avea aderenți și între Români adunați la Timișoara, ba, judecând după unele voci de presă ale acelei vremi, pare chiar probabil, că politica de guvernament de atunci și-a trimis anume oameni cu instrucții speciale la adunarea dela Timișoara«^{*)}.

Dar, verbul scânteietor, elocința caldă și convingătoare, probitatea exemplară și spiritul de-o impozantă nobleță în toate afirmările de neîntrecut luptător național ale lui Alexandru

^{*)} Dr. V. Branice: Alex. de Mocsonyi (»Pagini reslețe«) pag. 204

Mocsonyi fac să amuțească și aceste discuții lungi și agitate.

Conferența, după ce analizează, cu multă scrupulozitate și minuțiozitate, întreaga situație politică, se ocupă amănunțit și disecă, în lungi și interesante discuții, toate chestiunile cuprinse în cele 7 puncte ale programului politic, primindu-l în întregime, întocmai cum l-a propus Alexandru Mocsonyi.

La aceste discuții iau parte și se disting, prin propunerile ce le fac, alături de Alex. Mocsonyi, îndeosebi: Vicențiu Babeș, avocatul Stănescu, protopopul Vichentie Grozescu, Dr. Svet. Miletici, Christianu, protopopul sârbesc Tabakovici (care vorbea bine românește), Ioan Missits din Timișoara, At. Rațiu, Al. Popovici, L. Ionescu, V. Bogdan ș. a.

Distinsul nostru luptător *Vicențiu Babeș* mai propune, între altele, votarea unei moțiuni, prin care să se protesteze, cu toată energia, împotriva înșinuărilor malițioase, a știrilor tendențioase, menite a prezenta luptele de descătușare ale Românilor îndreptate împotriva tronului, patriei și a constituției țării. Moțiunea se votează cu însuflețire.

După votarea ei, conferența ia în discuție chestiunea *solidarității naționale*, a calificării candidaților de deputați naționali, precum și chestiunea compromiselor cu alte partide, atât în preajma alegerilor, cât și în dietă, »paralizând torențele indignăției pasionate și lăsând liber și nerestrâns dreptul de compromise politice cu orice partidă politică«^{*)}.

În fine, după lungi, vii și interesante desbateri, la propunerea lui Stănescu, conferența decide, cu unanimitate, să se inaugureze *activitatea parlamentară* și să se înființeze *partidul național independent*, în deplină solidaritate cu celelalte naționalități nemaghiare cu interese identice. Această solidaritate, în toate cauzele vitale de apărare comună cu Românii, au solicitat-o și Sârbii, în conferența lor din Becicherecul-mare, ținută cu câteva zile înainte de cea din Timișoara, având ferma dorință de-a lupta, cu toată hotărârea și încrederea, și'n apropiata sesiune parlamentară, alături de Români, pentru înlăturarea tiraniei și pentru triumful dreptății cauzei lor.

»Românii bănățeni și ungureni și-au fixat atitudinea politică, după încheierea dualismului austro-ungar dela 1867, în conferența națională ținută în Ianuarie 1869 la Timișoara. Fiind în Ungaria o lege electorală mai liberală, care făcea posibilă, cât de cât, reprezentarea elementului românesc în dietă, ei inaugurează, deocamdată, *activitatea parlamentară*.

Nu tot așa cugetau ardeleni.

După încercarea neizbutită de a afirma, în adunarea deputaților din Buda-

^{*)} »Albina« No. 13-1869 (a): »Epizoade dela conferența naț. din Timișoara«

pesta, drepturile firești ale limbei românești, *Ilie Măcelariu*, fost consilier guvernamental, după o înțelegere prealabilă cu fruntașii ardeleni, convoacă o conferință frățască la *Miercurea*, județul Sibiu, pe ziua de 23 Februarie vechiu (7 Martie nou) 1869.*)

În urma unor lungi și aprinse discuții, »adunarea se declară, cu 396 de voturi contra 4 (I. Hossu, N. Cristea, S. Poruțiu și Iuliu Bardoși), *pentru pasivitate* și alege un comitet central de 25 membri cu reședința în Sibiu. Președinte a fost ales: I. Măcelariu, membrii: G. Barițiu, Iacob Bologa, N. Popea, Dr. Rațiu, I. Antonelli, I. Hania, E. Vlăsa, I. Bran de Lemény, V. Roman, Dr. I. Nemeșiu, Ioan M. Moldovanu, I. G. Ioan, I. Russu protopresbiter, A. Munteanu, G. Manu, S. Balint, Axentie Severu, I. Pamfilu, Dr. A. Tincu, A. Densușianu, N. Găetan, I. Mureșianu și D. Iuga«.

»Românii ardeleni au și respectat hotărîrea de-a rămâne pasivi față de alegerile parlamentare ordonate dela Pesta, cu excepția circumscripției electorale Viștea de jos, jud. Făgăraș, unde a fost ales vicarul unit dela Făgăraș, I. Antonelli, ca și Măcelariu la Hațeg, dar nici unul, nici celalalt n'a intrat în dietă«.

»Aceeșă atitudine pasivă aveau să o păstreze Românii ardeleni și în fața alegerilor din 1872. Singuri Sibienii, inspirați de mitropolitul Șaguna, se pronunțară *pentru activitate* la 5 și 6 Maiu din acel an, — pe când ceilalți Români, întruniți la Alba-Iulia, sub conducerea lui Rațiu, mențin hotărîrea luată la Miercurea de-a rămâne *în pasivitate parlamentară*, sub cuvânt că de atunci situația nu s'a schimbat.**)

»Proclamarea pasivității față de parlamentul de pe malurile albastre ale Dunării a demonstrat opoziția dărză a neamului românesc față de unirea Ardealului cu Ungaria, nerecunoașterea stărilor de fapt, boicotul față de parlamentul dela Budapesta și hotărîrea masivă a acestui neam de-a lupta până la ultimă picătură a existenței lui pentru autonomia Transilvaniei. 36 ani de-arândul, opinia publică românească s'a familiarizat cu crezul acestui colț de țară: între Ardealul românesc și Budapesta nu sunt punți de înțelegere.

Cu cât se scurgeau, însă, anii pe alvia vremii, cu atât tactica pasivismului scădea din importanța sa inițială și tindea a deveni o greșeală politică. În cursul consultărilor electorale, poporul românesc rămânea orfan și era luat în arendă de către renegații rătăciți, cari pactizau cu Budapesta***).

Între astfel de împrejurări, politica națională a tuturor Românilor din Țara Ungurească, Ardeal și Banat nu s'a putut închege în cadrele unui partid național politic bine definit, cum intenționă și dorea din tot sufletul Alexandru Mocsonyi, în preajma alegerilor dela începutul anului 1869.

Această încheiere se face abia în anul 1881. Până atunci, Ardelinii, rămași în pasivitate, își au politica lor separatistă regională. Conducătorii Românilor bănățeni și ungureni, însă, dimpreună cu aliații lor politici sârbi, decretând activitatea parlamentară

*) Prof. I. Georgescu: Dr. Ioan Rațiu (1828—1902) 50 de ani din luptele naționale ale Românilor ardeleni, Sibiu 1928, pag. 43

**) Ibidem, pag. 46, 47

***) Sever Stoica: Iuliu Maniu, Cluj, 1932 pag. 30 și 31

și înțelegându-și complexitatea chemării lor pentru viitoarea nouă sesiune a dietei: 1869—1872, iau imediat, în conferința națională din Timișoara, o atitudine neșovăitoare și-și fixează, cu multă grijă, normele diriguitoare ale politicii lor, felul de procedare la alegeri, condițiile eventualelor compromisuri (pacte) electorale ș. a. Și, în fine, după o examinare minuțioasă a situației politice, pun temeliiile *noului partid național român*. Vajnicul și neînfrântul nostru luptător, Vicențiu Babeș, distins și respectat prin multipla-i activitate depusă în slujba marilor noastre interese naționale, și-a prezentat, cu această ocazie, temeinicul său elaborat pentru organizarea acestui partid, care, satisfăcând pe toți, este primit cu însuflețire.

În baza acestui elaborat, noul partid trebuia să aibă un *comitet național central cu sediul în Timișoara*, comitete naționale particulare în fiecare județ (comitat), iar comitete cercuale (de circumscripție) în fiecare circumscripție electorală, unde populațiunea era română.

După constituirea comitetului național central, sarcina grea, dar deosebit de onorifică de președinte i-a revenit, prin alegere cu aclamație, lui Alexandru Mocsonyi, fiind dânsul, în adevărata accepție a cuvântului, încarnația cea mai strălucită a spiritului românesc bănățean, reprezentantul nostru cel mai nobil, cel mai demn.

În labirintul extrem de agitat al vieții noastre politice de atunci, dânsul era, prin excelență, simbolul rezistenței noastre naționale, bărbatul providențial, luminat pururea de-o mistuitoare conștiință națională, care a înțeles mai adânc, apreciat mai real și dominat mai bine epoca în care a trăit.

Astfel a reușit Timișoara, la această grea răspântie a istoriei, să-și înscrie în istoria Banatului, prin impozanta sa conferință națională, condusă cu atâta vrednicie și simț puternic al realităților politice de Alexandru Mocsonyi, o pagină de nepieritoare strălucire.

Imediat după încheierea acestei conferințe, noul comitet, pătruns de misiunea sa importantă, a început să desvolte o activitate febrilă și intensă, în vederea pregătirii demne a sufletelor române pentru alegerile dietale, fixate, pentru toate circumscripțiile, pe ziua de 18 Martie.

Ținându-se seamă de scurtimea timpului, precum și de măsurile drastice pe care le-a luat stăpânirea împotriva alegătorilor

români, pretutindeni, în circumscripțiile românești, se lucrează cu zor, se compun listele electorale, se fac candidările cele mai potrivite și se desvoltă o activitate intensă pentru reușita candidaților naționali.

Circumscripția electorală a Lugojului, a celui mai vechiu focar radiator de viață românească, cetățuie de puternică rezistență sufletească a Banatului, c'o pleiadă de vajnici și aleși luptători naționali, a ținut deja în ziua de 20 Ianuarie v. (3 Febr. n.), înainte de conferența din Timișoara, o mare adunare electorală în Lugoj, cu scopul de a-și fixa programul de luptă pentru apropiatele alegeri dietale.

În această adunare, s'a ales un comitet, în frunte cu avocatul și inginerul *Constantin Radulescu*, menit a se ocupa cu chestiunea listelor electorale.

Membrii acestui comitet erau recrutați dintre cei mai cunoscuți și activi cetățeni lugoieni, ca: Ștefan Bercean, Teodor Bordașiu, Constantin Dobrin, Vasile Nicolescu, Vasile Onea, Vasile Petrică, Ioan Pop, Teodor Pop, Dumitru Popavița și Alexandru Ursulescu.

Candidatura de deputat național i s'a oferit, prin aclamație, lui Andrei Mocsonyi de Foen, pe care Lugoienii îl apreciau foarte mult, încă din anul 1861, când, cunoscându-i curățenia gândului, nobleța sentimentelor și apriga tenacitate, cu care a urmărit îndeplinirea rolului său de conducător, l-au ales, c'o covârșitoare majoritate de voturi, de deputat al lor (contra lui E. Murgu).

Andrei Mocsonyi de Foen, însă, părăsind definitiv arena vieții publice, regretă foarte mult că nu poate satisface dorința bra-vilor săi Lugoieni. În urma acestui refuz, *mandatul Lugojului* se oferă ilustrului noului președinte al Comitetului național central, lui *Alex. Mocsonyi*, care-l și primește cu toată satisfacția și însuflețirea. Primind această candidatură, eminentul luptător vine, în ziua de 16/28 Febr., la Lugoj, să-și rostească discursul-program.

»Ziua de 28 Februarie 1869 — scrie corespondentul »Albinei« — o putem înregistra între cele mai festive, ce am avut cândva în Lugoj... Ilustrul bărbat — Alexandru de Mocsonyi — primind candidatura, nu întârziă a veni în mijlocul nostru și a-și desfășura credeul său politic într'un mod, ce pune în uimire pe toți (Români și neromâni) câți îl ascultară, sfârșind vorbirea într'acolo că este pentru concluzele conferenței din Timișoara, la care însuși a conlucrat. Această declarațiune fu primită cu aplauze frenetice«.

Primirea ce i s'a făcut, în tot parcursul drumului său dela

Coșteiul mare până la Lugoj, din partea frunțașilor Români din Lugoj și împrejurime, a fost, în adevărata accepție a cuvântului, grandioasă. Pretutindenii entuziasm delirant, freamat de glasuri, cântece naționale, călăreți și o mulțime de trăsurile cu alegători și c'un mândru drapel tricolor în frunte, care avea inscripția:

»Astfel e Românul
Și Român sum eu,
Și sub jugul barbar
Nu-mi plec capul meu!!

Pretutindenii manifestații de-o desăvârșită demnitate națională, dovezi de-un eroism fără seamăn al acestui brav popor, care, nesocotind toate obstacolele, toate prigonirile asupritorilor, a ținut să-și facă datoria cu vârf și îndesat, împlinind, cu toată hotărîrea și mândria, marea poruncă a vremii și a instinctului național.

»Primirea în Lugoj — scrie mult regretatul mare cărturar și neînfricat luptător bănățean, Dr. V. Branice — a fost entuziastă, vrednică de bunul nume al lugojenilor«.

»Adunarea eră să aibă loc în sala berăriei, care era tixită de lume, iar galleriile gemeau de damele care, cu ceasuri mai înainte, au ocupat toate locurile. »Sta om pe om«, după cum spune raportorul (»Albinei«). În curând se convinseseră aranjatorii că este cu neputință a ținea adunarea aici. Mulțimea adunată era evaluată la patru mii. Unde era să încapă atâta puzderie de om în sala berăriei! S'a schimbat, deci, programul. S'a decis, ca adunarea să se țină în curtea bisericii, sub cerul liber — era încă iarnă! — și o deputațiune condusă de fostul primar al Lugojuului, *Const. Udria*, a invitat pe candidat în acest loc«.

»Era la ora 4, când își făcû Alex. Mocsonyi apariția în adunare, salutat cu frenezie de mulțimea adunată«.

»În numele alegătorilor salută pe candidat avocatul *Teodor Bordașiu*, înviându-l să-și rostească discursul-program, »căci, deși în dânsul numele Mocsonyi ne este destulă garanță pentru un program, deși luptele cele admirabile ale tinerului bărbat din dieta trecută în cauza națională ne sunt garanții duple în dânsul și pentru viitor, dar când mulțimea roagă și acum pe candidat pentru desfășurarea programei, cugetă că prin aceasta corespunde unei *recerînfe a timpului*«.

»După aceste luă cuvântul Alex. Mocsonyi. Raportorii au nu numai cuvinte de laudă pentru oratorul, la care au lăudat de-o potrivă »liniștea stoică« și »profunzimea cugetării«, cât și »liberalismul principiilor desfășurate« și »tălmăcirea cea înspirătoare de încrezământ«.

»Seara a fost apoi o serenadă și retragere cu torțe, »un conduct grandios de torțe, la care orașenii cu vecinii țărani, de asemenea însuflețiți, rivalizau în ducerea flamurelor naționale și a torțelor«.

»Discursul l-a rostit, »elocintele orator« Iosif Ivanescu, iar aranjorii au fost doctorantele Vasilie Petrică și cetățenii Ioan Pop și Vasiliu Onea«.

»În răspunsul său a subliniat Alex. Mocsonyi pacea națională între popoarele țării, pacea bazată pe dreptate și încredere reciprocă«.

»Raportorul »Albinei« scrie despre această zi, între altele: »O privire făcută peste mișcarea serbătorească de astăzi, ne constată, că *astfel de adunare populară încă din 1848 în Lugoj n'a mai fost*, căci aci mulțimea nu se mai putea număra după sute, ci după mii de oameni, de-o potrivă însuflețiți și — ce ne servește de cea mai mare bucurie și mângâiere — este ordinea cea bună și purtarea solidă ce o păstră publicul român adunat, *dând dovezi depline de o adevărată maturitate politică...*«

»Intr'un avânt a cucerit Alexandru Mocsonyi inimile tuturor și reușita lui părea mai presus de orice îndoială.»)

Stăpânirea, înspăimântată de această grandioasă manifestație a conștiinței naționale românești, de acest puternic suflu regenerator al energiilor și voințelor alegătorilor români din circumscripția Lugojului, a mobilizat, numaidecât, întreg aparatul administrativ pentru zădărnicierea alegerii candidatului român.

În ura sa nepotolită, n'a cruțat nici un mijloc, nici un act de samavolnicie: amenințări, teroare, mituiri, insulte, batjocuri, bătăi ș. a. pentru a împiedeca intrarea în parlament a marelui luptător bănățean, Alexandru Mocsonyi, și, în consecință, pentru a asigura reușita candidatului guvernamental, *Bela Szende*, Ministrul apărării naționale (al honvezilor) al Ungariei.

Agitațiile electorale luară un caracter de o nespusă violență și au deslănțuit patimile cele mai sălbatice.

Lozinca era sufocarea, cu orice preț, a elanului alegătorilor români și răpunerea candidatului lor. Conducătorii lozincă, dușmanul ireductibil a ținut să mai lanseze, în toiul luptelor înverșunate, în atmosfera otrăvită de pasiuni și violențe, și știrea, că »Mocsonyi nu este credincios Împăratului, dânsul vrea să facă revoluțiune și să aducă pe Muscal în țară.**)

Toate încercările însă au fost zadarnice. Nici un mijloc de prigonire n'a putut slăbi elanul năvalnic al alegătorilor români. Biruința complectă a fost a românismului bănățean, atât cu ocazia alegerii dintâi, suspendată pe motiv că bărbații de încredere ai partidului național, Titu Hațieg și Dumitru Popavița, ar fi ofensat pe notarii alegerii, Fábry și Bordan, cât și la a doua alegere, ținută în ziua de 10/22 Aprilie 1869.

Alexandru Mocsonyi, farul conducător al sufletului românesc bănățean, întrunind majoritatea absolută a voturilor, a fost proclamat deputat ales al Lugojului.

Vestea alegerii sale a trezit pretutindeni un entuziasm de nedescris. Toată suflarea românească din Banat s'a cutremurat de cea mai sfântă și legitimă bucurie, cu ocazia publicării

*) Dr. V. Branisce: Alex. Mocsonyi (Pagini reslețe) p. 219, 220, 221.

**) »Albina«, No. 42—1869, pag. 2

frumosului rezultat. Era, doar, o strălucită dovadă a biruinței dreptății și a conștiinței naționale a unui popor îngenunchiat și strivit în cea mai dureroasă robie sufletească.

Alexandru Mocsonyi, profund satisfăcut că sămânța bună, aruncată cu atâta grijă și dragoste în sufletele iubiților săi Bănățeni, a adus roade îmbelșugate, imediat după alegere, adresează o scrisoare deosebit de entuziastă »către alegătorii naționali din cercul Lugojului«, în care, între altele, zice:

»Multele piedeci și necazuri, ce vi se făcură, adesea și cu călcarea legilor, pe cari însă probatul D-v. spirit național, rezoluțiunea, răbdarea și tenacitatea română le-a învins, pe toate norocos, fără a părăsi strinsa legalitate măcar cât de puțin, trebuie să vă facă îndoit dulce învingerea, trebuie să vă urce încrederea în propria-vă putere și să vă mărească pofta de luptă; iar pe mine acele suferințe ale d-voastră, după legile naturei și moralei omenești, mă leagă cu atât mai strâns de d-voastră«.*)

În aceste cuvinte frumoase și de-o impresionantă sinceritate, vibrează sufletul generos al unui mare călăuzitor, al unui slujitor neclintit al idealului național, contopit pe veci cu suferințele și destinele Banatului. Sânt cuvinte de-o puternică rezonanță și de-o fermecătoare franchețe, care au avut darul să învigozeze conștiința națională pentru eluptarea libertății și a dreptății noastre istorice.

Cronica vremii a înregistrat, astfel, în istoria sbuciumărilor vieții noastre naționale, un nou eveniment de-o netăgăduită importanță.

Alegerea dela Lugoj a fost o adevărată revelație, o mare biruință a sufletului românesc bănățean.

În furtuna luptelor electorale de aspră și înălțătoare măreție, în vârtejul marilor frământări menite a descompune ființa noastră etnică, a distruge tot ce era românesc, conștiința colectivă națională a poporului nostru de pe aceste istorice meleaguri, s'a afirmat c'o demnitate și mândrie românească vrednică de toată admirația.

Lugojul, inexpugnabila redută a românismului bănățean, și-a mai înscris, prin această strălucită biruință, o pagină de nepieritoare glorie în analele evoluției noastre politice, naționale.

Dar nu acelaș succes l-au recoltat și ceilalți candidați ai partidului național român, în diferitele circumscripții electorale ale Banatului.

De-o parte teroarea nemaipomenită a stăpânirii, de altă

*) »Albina«, No. 43—1869

parte desbinarea, defecțiunea unor intelectuali români, aderenți ai așa zisului »*deákism*«, au zădărnicit, în mai multe circumscriptii, alegerea candidaților români.

Astfel se explică că, în urma marilor abuzuri electorale, a căzut Zeno Mocsonyi la Oravița, Victor Mocsonyi la Făget, Dr. At. Marienescu la Zorlenț, Victor Pop la Ciacova, Ioan Missits (sârb) la Timișoara.

Dintre candidații partidului național, cari au luat parte la istorica conferință națională dela Timișoara, au obținut mandate: Gheorghe Mocsonyi la Moravița, Ant. Mocsonyi la Șiria, Alexandru Mocsonyi la Lugoj, Vicențiu Babeș la Sânnicolaul-mare (Sân-Miclăușul-mare) și la Sasca, Laz. Ivanescu la Radna și Sigismund Popovici la Buteni. Ulterior la Sânnicolaul-mare, în urma renunțării lui Vicențiu Babeș, a fost ales fratele lui Alexandru Mocsonyi, Eugeniu, iar la B. S. Georgi (Torontal) Lazar Gruescu.

În părțile ungurene, în circumscriptiile din județul Bihor au reușit: S. Borlia la Hălmaği, Iosif Hodoș la Brad, D. Ionescu la Beiuș și Alex. Roman la Ceica.

Dintre aderenții »*deákismului*« au fost aleși: George Ioanovits, secretar de stat, în circumscriptia Bocșei, M. Romanul în circumscriptia Chișineului, Aurel Maniu la Făget, Aloisiu Vlad de Seliște la Zorlențul-mare.

Între astfel de împrejurări, cu deputați români de două categorii, de două nuanțe, Alexandru Mocsonyi nu și-a putut realiza idealul de-a încheia rândurile tuturor luptătorilor noștri români bănățeni și ungureni în jurul aceluiaș drapel de luptă, în jurul aceluiaș altar; n'a avut posibilitatea să înfăptuiască, în conformitate cu hotărârile din Timișoara, partidul național unitar și independent al tuturor Românilor activiști, în temeiul unui program politic distinct.

Dar totuș, după discuții vii și îndelungate, a reușit să creeze, în ziua de 30 Aprilie 1869, un club național al deputaților români din Budapesta, compus din următorii membrii: Dr. Iosif Hodoș, Sig. Borlea, Lazar Ionescu, Alexandru Mocsonyi, Alex. Roman, George Mocsonyi, Anton Mocsonyi, I. Cuucu, Sigism. Popovici, Vicențiu Babeș, Lazar Gruescu și Eugen Mocsonyi.

Acest club, imediat după ce s'a constituit în ziua de 25 Iunie 1869, și-a început activitatea în temeiul programului stabilit în conferința dela Timișoara.

În parlamentul din Budapesta erau deja la ordinea zilei

chestiuni de-o importanță covârșitoare, care cereau pregătire temeinică, silinți încordate, precum și o perfectă solidaritate.

Deputații români, membrii ai clubului politic național, dându-și seama de marea poruncă a vremii, precum și de misiunea lor deosebit de importantă, se pregătesc, cu toată seriozitatea, pentru chestiunile menite a fi aduse în discuția Camerei.

Imediat după deschiderea noiei sesiuni, iau în discuție răspunsul la Mesaj și propun amendamente în chestia naționalităților și'n chestia Ardealului, dar fără rezultat.

Alexandru Mocsonyi, împins neconținut de un tainic resort și prizonier al dorului de a-și vedea concretizate aspirațiile, și-a concentrat, și'n cursul acestui period legislativ, toate forțele pentru a desvolta o activitate politică din cele mai bogate.

Adânc convins de necesitatea activismului și a importanței luptelor naționale, face cele mai mari eforturi pentru a asigura un program de activitate unitar și metodic pentru toate chestiunile care priveau opera mare a regenerării și înaintării neamului nostru și a afirmării drepturilor noastre istorice.

Ochiul său ager de ilustru combatant caută să prindă, din complexul cauzelor aduse în discuția parlamentului, tot ceea ce interesează existența noastră națională.

Astfel, în cursul anului 1869, ia parte la discuțiile parlamentare din 26 Noembrie, în chestiunea alegerii membrilor »în comisia de bancă«, venind în ajutor lui Vicențiu Babeș, atacat vehement de adversari. În ședința din 6 Dec., ia cuvântul în cauza condamnării la un an temniță de stat a deputatului Al. Roman, pentru articolele publicate în »*Federațiunea*«, în chestiunea »pronunciamentului din Blaj«, făcut și iscălit la 3/15 Mai 1868 la Blaj, de către o seamă de tineri entuziaști, împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, solicitând: *reînființarea autonomiei Transilvaniei și toate drepturile pe seama Românilor în marginile acestei autonomii*.

Alexandru Mocsonyi combate într'o interpelație energică, cu argumente temeinice și convingătoare, suspendarea imunității și condamnarea deputatului Alex. Roman și cere, în baza amnestiei care s'a dat autorilor și subscriitorilor pronunciamentului dela Blaj, achitarea acestuia.

Majoritatea parlamentară însă, cu cunoscuta-i îndărătnicie, miopie și ură, nu vrea să ia în considerație puternicele argumente ale luptătorului român, și, în consecință, primind propunerea Ministrului de justiție B. Horváth, suspendă imunitatea

deputatului nostru și-l condamnă să-și ezece pedeapsa de un an în temnița de stat a Vațului.

Cel mai important eveniment al acestui an au fost, fără îndoială, tratativele dintre partidul național român și partidul democrat, așa zis 48-ist, condus de marele democrat ungar, *Daniel Irányi*, o celebritate în istoria parlamentarismului maghiar, cu scopul de-a stabili o apropiere serioasă între aceste două partide, pentru alcătuirea unui program național comun, »unui proiect de lege pentru regularea și asigurarea naționalităților și limbilor de țară în Ungaria«. O inițiativă demnă de toată laudă a unor bărbați cu însușiri excepționale, cu vederi largi și rol covârșitor în viața neamului lor, cum erau Alexandru Mocsonyi, Iosif Hodos, Svetozar Miletici, D. Irányi, E. Simonyi, E. Kállay și I. Madarász.

Partizanii partidului democrat 48-ist au început să-și dea seama că politica șovină de maghiarizare forțată a naționalităților din Ungaria amenință cu peirea, cu dezagregarea patriei lor, precum și a întregii monarhii austro-ungare. Deci, conștienți de acest pericol, caută, cu toată seriozitatea, o soluție, o *bază de drept*, principii fundamentale sănătoase, în temeiul cărora s'ar putea asigura, cu respectarea tuturor popoarelor istorice ale țării, egala îndreptățire politică de naționalitate și limbă, între marginile integrității teritoriale și unității politice ale statului, pentru toate naționalitățile.

Rolul hotărâtor în stabilirea acestui acord de-o netăgăduită importanță istorică, pe acele vremuri, l-a avut, incontestabil, Alex. Mocsonyi, găsind, cu perseverența sa uimitoare, »posibilitatea de-a contopi armonic interesele de existență ale statului cu interesele de existență națională ale tuturor popoarelor constitutive de stat«.

Proiectul acesta însă, ajuns a fi descoperit și cunoscut înainte de vreme, a avut aceeași soartă, ca și proiectul naționalităților, prezentat dietei, înainte cu un an, de însuși Alexandru Mocsonyi.

Fiind existența monarhiei dualiste habsburgice amenințată, prin o eventuală împăcare a Ungurilor cu naționalitățile, guvernării »deákisti« au recurs la cele mai drastice mijloace pentru suprimarea acestei inițiative. Și au și suprimat-o cu violențele și mijloacele lor medievale, cu care obișnuiau să înfrângă orice năzuință de libertate a popoarelor nemaghiare.

În cursul anului 1870, Al. Mocsonyi desvoltă, în parlamentul

din Budapesta, o activitate excepțional de variată, fecundă și de-o intensitate uimitoare.

Nu este chestiune mai însemnată și de interes general, în care să nu-și spună cuvântul înțelept, de-o fermecătoare francheță, de fin observator și perfect analist psiholog și, mai presus de toate, de apărător hotărît al drepturilor și revendicărilor noastre naționale.

Discursurile rostite, în cursul acestui an, în parlament și afară de parlament, oglindesc întreg sbuciumul sufletului său mare, în mijlocul unui noian de adversități, pentru eluptarea biruinții dreptății și a libertății pe seama poporului român și a tuturor naționalităților asuprite.

Între numeroasele sale discursuri parlamentare, rostite în anul 1870, ținem să scoatem în evidență, îndeosebi: 1) discursul mare pe care l-a rostit, în ședința din 27 Aprilie, împotriva comisiunii de imunitate, apărând pe deputatul S. Miletici, condamnat pentru un articol publicat în »Zastava« la un an temniță de stat, în temnița din Vaș și 2) monumentalul său discurs din 2 Iulie st. n. în *chestia reformei municipale*, »prin care și-a asigurat o pagină de glorie în istoria parlamentarismului ungar«.

Acest discurs celebru, animat de un suflu de cugetare culminantă, a avut darul să formeze principiile constituționale de bază privitoare la concepția politică de guvernământ a marelui luptător bănățean.

Prin el a vrăjit, fascinat și captivat pe toți deputații din Cameră, fără deosebire de culoare politică, atât de mult, încât și-a asigurat »o pagină de glorie în istoria parlamentarismului ungar«. Era firesc, deci, că pe acest discurs să-și întemeieze Alexandru Mocsonyi întreaga sa politică de mai târziu.

Spațiul nu ne permite să-i facem o analiză mai amănunțită. În consecință, ne mărginim a sublinia alternativa extraordinară de importantă, pe care o stabilește oratorul înainte de a-și încheia discursul:

»Sau a renunța la supremația artificială a națiunii nemaghiare și a se împrieteni cu deplina egală îndreptățire și libertate a naționalităților nemaghiare«;

»Sau a renunța la însăși libertatea și la orice dezvoltare liberă«.

Fixând această alternativă, pe care politica de guvernământ nu e în stare s'o evite, la nici un caz, zice Alex. Mocsonyi: »Onor. Cameră, Se poate considera de bună una sau alta. Se poate alege una sau alta. Dar aici trebuie ales: »*Sau suprema-*

fia și absolutismul, sau egala îndreptățire și libera dezvoltare!»

La încheierea discursului își exprimă nădejdea că »intelectualii maghiari vor înțelege că a așeza existența și întregul viitor al unei națiuni pe temelia absolutismului înseamnă a căuta în vreme viforoasă scăpare pe o corabie ce se scufundă!»

Iată cum a apreciat presa de toată nuanța grandiosul discurs al lui Alexandru Mocsonyi:

»*Pesti Napló*«, organul principal al guvernului scrie, între altele: »Discursul lui Alexandru Mocsonyi, care a ținut șapte sferturi de oră, este o dovadă nouă pentru facultățile strălucite ale acestui om tânăr. Noi nu consimțim cu nici o parte a discursului său... dar nu se poate contesta dovada ce a dat-o astăzi Alexandru Mocsonyi despre o cultură teoretică excelentă, cugere independentă și profundă!»

»*Reform*«, organ guvernamental: »Putem numi excelent discursul lui Mocsonyi și aceasta este caracteristica dela noi, cari suntem cei mai departe de partizanii oratorului. De vom privi fie cuprinsul ideilor, fie expunerea lor corectă și atrăgătoare, fie tactul distins și delicateța nepătimașă cu cari a pășit contra celor cu sentimente și convingeri opuse, toate sunt în favorul lui. Dar cea mai mare recunoștință pentru el este atențiunea neobicinuită în dietă, cu care a fost ascultat un ceas și jumătate, deși timpul eră înaintat«.

»*Magyar Ujság*«, organul stângei extreme: »Alex. Mocsonyi, prin expunerea sa splendidă, a trezit adevărata admirație chiar și la unii din dreapta. Întreaga dietă a ascultat cu cea mai mare atențiune discursul, care a ținut aproape două ore și care, între toate discursurile ce s'au rostit în parlamentul ungar dela 1861 încoaci, își revindică dreptul între cele mai excelente. Cu sistem, cu erudițiune și cu o finețe atică de a lui Hyperide a dat asalt asupra înțelepciunii guvernului. La noi, mai ales la dreapta, nu le prea place temeinicia și erudițiunea. Le mai place frascologia cu flori retorice, dar Alexandru Mocsonyi, prin argumentația sistematică astfel a fermecat dieta, cum până acum n'a succes aceasta fără vorbe bombastice decât numai unor puțini oratori«.

»*Hon*«, organul stângei centrale (tiszaiszi) din 3 Iulie 1870: »Vorbirea de astăzi a lui Mocsonyi formează epocă în desbaterea proiectului de lege municipal. Ne pare bine, că astăzi putem da, în întregime, cetitorilor noștri această vorbire, care ar face onoare oricărui parlament. Chiar și cetitorul mai puțin atent se va convinge că acest discurs este nu numai o operă desăvârșită în privința formei, dovedește nu numai știință profundă și genialitate rară, ci formează totodată în chestia de naționalități o epocă de tot nouă, nobilă și patriotică... Nu se mai resimte urma de reproș și recriminațiuni, aici vorbește atletul libertății și vorbește în tonul adevăratei convingeri și însuflețiri, folosind, în decurs de mai bine de un ceas și jumătate, mai mult cauzei sale naționale, decât au stricat toate discursurile răutăcioase de până acum... Impresiunea acestui discurs a fost mare în ambele părți și dacă nici nu aderăm la toate propozițiunile lui, de sigur suntem mulți cari bucuroși ne scoatem pălăria înaintea simfului de naționalitate ce se exprimă astfel și vom merge și în această chestiune până la marginea liberalismului. Și noi ne simțim confirmați în credința că nici în chestia aceasta nu poate fi păgubitor pentru întregitate satisfacerea pretensiunilor de libertate«.

În »Ellenör«, organ opozițional de stânga, scrie cunoscutul publicist Csernátöny un admirabil articol, din care reproducem următoarele pasaje: »În decurs de aproape două ore, a ținut astăzi prinsă atențiunea dietei Alex. Mocsonyi, prin un discurs, care e o operă de artă, atât în privința conținutului, cât și a formei, producând mare efect în toate părțile«.

»Am știut deja de mai înainte că Alex. Mocsonyi este orator cult, de-o pregătire aleasă, de-o judecată profundă, cu maniere parlamentare, dar ca politician și orator de rangul prim ni s'a prezentat pentru prima dată în ședința de astăzi. Discursul, de care pot fi, cu drept cuvânt, mândri conaționali săi, a fost atât de grandios, încât discursurile deputaților Éber și Szirmay, cari vorbiseră înaintea lui, au suferit mirmidonizări a posteriori, deși nici despre aceștia nu se poate spune că au vorbit fără istețime.«

»Și însemnăm că cuvântarea lui Mocsonyi o lăudăm nu numai pe cuvânt că știm să gustăm capodoperele retorice, fie dela bărbatul oricărui partid, ci o lăudăm și pentru aceea, pentrucă în definițiuni nimerite, în deducțiuni fără greș, în argumentarea puternică și în rotundimea formei găsim toate acele idei și principii, cu cari consimțim pe deplin«.

»Când și-a terminat discursul, grăbi la dânsul întreaga opozițiune, ca să-i strângă mâna. Nimic nu poate dovedi mai eclatant succesul lui decât aceasta, doar cel mult murmurul uimit, confuziunea mută a partidului guvernamental«.

C'un cuvânt, ilustrul luptător bănățean, unind armonios, în magistralul său discurs, combativitatea cu eleganța și sobrietatea expunerii și a purității intelectuale, a reușit să vrăjească, cu verbul său întraripat, cu dialectica sa subtilă cu multiple și variate rezonanțe sufletești, toate sufletele și să stoarcă cele mai elogioase aprecieri.

Întregul parlament și întreaga presă din Budapesta au ținut să sublinieze, cu profundă admirație, splendoarea cuceritoare a talentului său oratoric, vocația sa politică, înlanțuirea armonioasă a argumentelor sale, vigoarea, adâncimea și înălțimea sa de cugetare, precum și suflul etic de-o incomparabilă înălțime, care a vibrat în marele său discurs.

Chiar și organele guvernamentale, ca »Pester Lloyd« (deákist) și »Ungarischer Lloyd« ș. a. au recunoscut originalitatea concepției sale politice, suplețea inteligenței sale, massivitatea talentului său oratoric, marea putere a logicei sale creatoare, precum și faptul »că viața politică a Ungariei nu se poate lipsi de conlucrarea acestui bărbat cu eminente calități ș. a.«

Această strălucire a geniului românesc în metropola semeață a maghiarismului șovinist, această înălțătoare biruință a celei mai reprezentative personalități de pe acele vremuri a Românilor bănățeni a avut darul să pună'n mișcare, să cutremure fibrele cele mai ascunse ale sufletelor alegătorilor români din circumscripția Lugojului, trezind un puternic răsunet și dând un nou avânt ideii și mândriei naționale.

Nu era suflet românesc care să nu tresalte, să nu vibreze de sfântă emoție, de bucuria strălucitei biruințe.

Pretutindeni era o simfonie, o elevare sufletească din cele mai mărețe.

Bravii alegători bănățeni, călăuziți de-un puternic sentiment al datoriei, recunoștinței și admirației, s'au întrunit, în ziua de 5/17 Iulie 1870, într-o adunare generală, la Lugoj, pentru a sărbători, după cuviință, pe strălucitul lor reprezentant care, prin însușirile sale excepționale, prin elocința sa dinamică, seducătoare, a știut să înalțe la o necunoscută glorie, în parlamentul din Budapesta, numele de român bănățean.

Lugojul luase, din nou, aspectul unei înălțătoare sărbători.

Măreția evenimentului a sguduît întreaga suflare românească din Banat, a extaziat mulțimea alegătorilor cari, cuprinși de-o legitimă mândrie, într-o atmosferă înălțătoare de rară sărbătoare, aduc omagii strălucitului lor reprezentant și-i redactează și expediază următoarea scrisoare de mulțumire și felicitare :

»Cătră Domnia Sa D-l Reprezentant dietal *Dr. Alesandru Mocsonyi* în Pesta». Domnule Ablegat al cercului Lugoj!

Dacă convicțiunile, ce le-ai profesat în memorabila cuvântare, ținută în legislațiunea patriei în cauza egalei îndreptățiri naționale, Ți-au câștigat deplina noastră încredere, mărețele principii de adevărată libertate democratică, de parlamentarism și autonomie, desfășurate în splendida-ți cuvântare, ce Ținuși în 2 Iulie a. c., în Casa Reprezentativă a țării, despre regularea municipiilor, Ți-au dat un titlu la viua noastră recunoștință.

»Consimțim întru toate cu aceste idei sublime, ale căror interprete atât de elocinte ai fost în dieta țării și dorim din inimă, ca aceste idei, aflând un răsunet viu la întreaga populațiune a patriei noastre, să contribue la îndestulirea diferitelor națiuni, cărora prevedința le-a destinat o viață și o soarte comună în această țară, fiind convinși că numai îndestulirea aceasta va conduce la consolidarea, prosperitatea și mărirea patriei noastre!

Dumnezeu să-ți țină viața și activitatea spre înaintarea binelui național!

Lugoj, în 5/17 Iuliu 1870.

Din adunarea alegătorilor cercului de alegere Lugoj, Titu Hațieg m. p. președinte, Vasiliu Nicolescu m. p. notariu.

Această grandioasă manifestație a alegătorilor era reflexul stării de spirit dominante în Banat, era expresiunea supremei stime și recunoștințe a unui popor, care știe să-și cinstească, cu toată demnitatea, bărbații săi providențiali.

Dar, cu tot arsenalul puternicelor argumente întrebuițate în acest elogios discurs, care făcuse atâta vâlvă: »a fermecat dieta«, »a format o epocă în desbaterea proiectului de lege municipal«, fiind »o adevărată capodoperă retorică, care ar fi

făcut cinste oricărui parlament», și care, în fine, »între toate discursurile ce s'au rostit în parlamentul ungar dela 1861 încoaci, și-a revendicat dreptul între cele mai excelente, — șovinii conducători ai Ungariei de atunci au nesocotit, fără nici o remușcare de conștiință, mărețele idei și principii de politică pozitivă, normală și creatoare, generatoare de-o viață nouă, care au prezidat la alcătuirea lui, precum și eroismul fără pereche, pe care l-a desfășurat Alexandru Mocsonyi, »*atletul libertății*«, în parlament, pentru biruința dreptății și a libertății.

Nici un partid maghiar n'a consimțit să renunțe la *supremația artificială a națiunii maghiare*; n'a simțit imperativul inexorabil de-a abandona blestematul sistem de anihilare, de distrugere a sufletelor nemaghiare, pentru a acorda, în schimb, deplina, egala îndreptățire și libertate tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate.

Șovinismul recalcitrant al tuturor deputaților maghiari, fără deosebire de nuanță politică, care culmina în politica de sdrobire a naționalităților, n'a admis reforma dreaptă și civilizată, cerută, cu o uimitoare putere de argumentare, de mult apreciatul deputat român bănățean. Deputații maghiari, fideli acestei dogme, acestei doctrine politice șovine, nesocotesc, cu vechiul lor antagonism, complectamente, legitimele deziderate ale Românilor și ale tuturor naționalităților nemaghiare, susținute, cu atâta strălucire oratorică, de Alex. Mocsonyi și votează, fără nici un scrupul de conștiință, proiectul de lege al reformei municipale, întocmai cum era redactat.

Această josnică acțiune politică a opresorilor produce o nouă deziluzie, care, ca și nouă verigă, se încopcie, în mod fatal, în lungul lanț al marilor deziluzii de pân'acum.

Rezistența de granit, intransigența massivă și tenace a dâr-zului nostru luptător, însă, nu încetează, nici chiar în mijlocul celor mai crunte decepții, de-a se afirma cu toată tăria.

Marile frământări ale timpului, care au sbuciumat toată simțirea românească, întreg sufletul poporului nostru de dincoaci de Carpați, l-au determinat pe Alexandru Mocsonyi să-și continue, c'o energie îndoită și c'o nesecată sursă de nobil și viguros entuziasm, rostul său de paznic credincios al destinelor neamului.

Fascinat mereu de largi și generoase orizonturi și călăuzit de aceleași convingeri politice nestrămutate, ilustrul luptător și-a dat seama de reala chemare a timpului și, în consecință,

s'a strădui să îmbrățișeze, după putință, cu râvna sa arzătoare și cu marile sale rezerve de forțe, viața noastră românească în complexitatea ei.

N'a neglijat nici un sistem, nici o metodă civilizată pentru a învigoră, în acea atmosferă de mare depresiune morală și oropsire a neamului românesc, conștiința națională și pentru a agită și rezolvă toate problemele vitale ale neamului.

În complexul marelui de fapte și succese de-o covârșitoare importanță, recoltate în ascensiunea carierii sale de până acum, ocupă, fărăndoială, un loc de frunte și acțiunea de-o intensitate uimitoare, pe care a desfășurat-o, în anii 1870—71: 1) pentru punerea temeliei »*Societății pentru crearea unui fond de teatru românesc pe seama Românilor de dincoaci de Carpați*, în colaborare cu Vicențiu Babeș, Dr. E. Hodoșiu, Petru Mihályi și Iosif Vulcan, 2) pentru exoperarea aprobării statutelor »*Institutului de credit și economii »Albina«* (1870—1871), împreună cu unchiul său Antoniu și 3) pentru senzaționala interpelare pe care a făcut-o în ziua de 3 Nov. 1871, în parlament, adresându-se ministrului președinte, contelui Iuliu Andrassy, în cauza legii naționalităților și pentru aranjarea chestiunii Transilvaniei.

Această celebră interpelare era străbătută de freamătul unui suflet pasionat pentru aceste două mari și chinuitoare probleme ale timpului. Era imperativul categoric al unui suflet dornic de libertate, al unui exponent activ al conștiinței revendicătoare, care dorea să știe: »ține contele Andrassy de oportun a pune pe biroul dietei, în chestiunea de naționalități și în chestiunea Transilvaniei astfel de propuneri guverniale, cari, inspirate de spiritul respectului reciproc de drept și al unei juste complanări de interese, singure numai sunt în stare a oferi organismului de Stat și dezvoltării patriei noastre cuvenita garanție contra eventualităților ce ne însuflă îngrijorări, ale căror germeni le poartă în sine situația noastră politică de astăzi?»

Dorința lui Alex. Mocsonyi însă n'a putut fi satisfăcută cu ușurință, deoarece interpelația sa se întemeia pe teza că, »fără rezolvirea chestiunii de naționalități, nu se poate emancipa Ungaria de sub epitropia Vienei«.

Fiind chestiunea foarte delicată, contele Iuliu Andrassy, care aspiră la postul vacant de ministru de externe, ezită, »din cauze mai înalte politice«, să dea, în parlament, răspunsul cerut. Totuși, în afară de ședință, caută să atingă chestiunea și s'o discute cu Al. Mocsonyi în felul următor:

— »De ce vii cu o asemenea interpelațiune incomodă, la care nu știu ce să răspund?»

— »Trebuie să știi răspunde!«, zise Mocsonyi.

— Dacă voi răspunde pe placul tău, se răscoală contra mea două sute de deputați, iar de voi răspunde pe placul lor, se răscoală contra mea trei milioane de Valahi!»

— »Eu așa cred, că alegerea este ușoară«, observă Mocsonyi.

— »Da, este ușoară, dacă îmi garantezi că, din cele trei milioane de Români, nici unul nu va gravita peste frontieră«, răspunsă Andrassy.

— »Ei bine, dacă aș lua eu această garanție, tu ca om cuminte nu poți da nimic pe aceasta. Dar tu poți găsi o garanție eficace: anexați România la Ungaria și nime nu va mai gravita peste graniță«.

— »Nu-mi trebuie, căci mie și cele trei milioane de Români îmi sunt prea mulți!»

— »Atunci e și mai ușor: anexați cele trei milioane de Români la România și scăpați de năcaz!»

— »Du-te — zise Andrassy — cu tine nu se poate vorbi serios«.

Alexandru Mocsonyi însă, ispitit mereu de aceste două mari probleme ale epocii, cere, în ședința din 9 Noembrie 1871 a parlamentului, din nou, cu toată stăruința, ca prim-ministrul Iuliu Andrassy să-i dea răspunsul convenit la interpelația sa, deoarece »*aceste două chestiuni interesează foarte de aproape o mare parte a locuitorilor țării*«.

»Deslegarea acestor chestiuni — zice Alexandru Mocsonyi — este de cea mai hotărâtoare influență pentru consolidarea și dezvoltarea, ca stat, a țării. Tăcerea d-lui ministru-president, în tot cazul, nu va putea mulcomi neliniștea, ci numai o va mări... Aștept și speriez că, în cazul, dacă domnul ministru-president s'ar mai înfățișa odată în această sală, el îmi va răspunde. Mi-ar părea foarte rău, dacă m'aș vedea înșelat în încrederea ce am pus-o în simțul constituțional al d-sale«.

Incontestabil acest răspuns, cerut cu stăruință și impunătoare demnitate, în vârtoarea luptelor vijelioase de atunci, era o necesitate, un suprem postulat național.

Dar, contele Iuliu Andrassy, fiind în preajma numirii sale de ministru de externe și al Casei Domnitoare, »*din considerente mai înalte*« nu se mai prezintă în parlament și, astfel, scapă de răspunsul solicitat în aceste două mari și arzătoare chestiuni, care agitau și pasionau foarte mult pe conducătorii noștri din acea epocă.

Nici urmașul lui Andrassy la președinție, M. Lónyay, care părea a fi fost înzestrat cu mai multă bunăvoință și simț de dreptate pentru chestiunile naționale și care a dus chiar tratative serioase cu A. Mocsonyi pentru soluționarea favorabilă a chestiunei naționalităților, n'a fost capabil să aducă în deplină armonie interesul de existență națională al popoarelor nemaghiare din Ungaria cu interesele unității politice și integrității teritoriale ale Ungariei.

Astfel toate încercările au rămas fără nici un rezultat.

Urgisitul sistem dominant caută să aplice, ca și'n trecut, cu o consecvență ireductibilă, dogma statului unitar maghiar, diametral opusă oricărei egalități naționale, oricărei porniri de libertate națională.

În urma acestei triste experiențe, a acestei noi farse politice, luptătorii noștri români, membrii ai clubului național, prezintă în ședința din 5 Dec. 1871, prin deputatul sârb, Dr. Svet. Miletici, o moțiune redactată de Al. Mocsonyi, care exprimă un vot de neîncredere guvernului pentru perfidia sa față de Români și celelalte naționalități nemaghiare, pentru sistemul păcătos, cu care caută să zădărnicească închegarea lor într'un singur partid național de sine stătător, *»periclitând, astfel, dezvoltarea liberă și constituțională, pacea și bunăstarea popoarelor pe care le guvernează«*.

Această moțiune de neîncredere era, fără'ndoială, un strigăt semnificativ și plin de înalt înțeles, un puternic protest împotriva celorce practicând încă, în ura lor nepotolită, c'o tenacitate încăpăținată, detestabilul regim de medievală oropsire pentru naționalități, tot mai ezitau a merge în acelaș pas cu vremea și a se încadra în marele ritm al lumii civilizate.

Trăind într'o atmosferă de sufocant șovinism, acești exponenți, protagoniști ai politicei de anihilare a sufletelor nemaghiare nu înțelegeau încă mersul fatal al istoriei, nu simțeau palpitul din ce în ce mai puternic al vieții popoarelor subjugate, dornice de libertate, nu simțeau avântul generos al masselor împilate și nici imperativul categoric al unei politici sănătoase și cinstite, menită a deslegă marile probleme ale timpului în care trăiau.

Astfel se explică că proiectul de lege al *reformei electorale*, prezentat Camerei deputaților în ziua de 20 Februarie 1872, în preajma încheierii perioadei legislative, bagalizând cerințele vremii: introducerea *votului universal și secret*, a rămas tot numai o farsă politică, ca și toate celelalte proiecte care priveau îmbunătățirea soartei naționalităților din Ungaria.

Guvernantii, călăuziți permanent de principiul ademenitor al statului unitar național maghiar și al dominațiunei lor de rassă, nesocotesc întreaga obstrucție pe care le-o fac în Cameră deputații naționaliști, desconsideră marile adevăruri cuprinse în cuceritoarele cuvântări de-un larg și profund tâlc ale lui Alexandru Mocsonyi, rostite în ședințele din 26 Februarie și 27 Martie 1872, în această importantă chestiune și, spre uimirea tuturor, în ședința din 12 Aprilie 1872, întemeiați pe scurtimea

timpului, iau dela ordinea zilei proiectul reformei electorale de-o imperioasă necesitate, declarând, cu cunoscutul lor cinism, că, »la dorința minorității, se vor face și nouile alegeri tot după legea veche«.

În curs de câteva zile, apoi, la 16 Aprilie, se disolvă, prin mesaj regal, și parlamentul, iar deputații naționaliști, în frunte cu A. Mocsonyi, cu toate decepțiile avute dela o cârmuire plină de nedreptăți, încep să desvolte o acțiune de-o intensitate uimitoare pentru a da o nouă viață partidului național român independent și pentru a duce lupta mai departe, pregătind terenul pentru nouile alegeri parlamentare pentru legislatura 1872—1875.

Luptătorii noștri naționaliști, simțindu-se, din nou, la o cotitură de mari evenimente, își concentrează toate forțele pentru îndrumarea marilor noastre interese naționale, pentru asigurarea existenței ființei noastre etnice în această epocă de intensă fermentație.

Potrivit cerințelor vremii și a dorinței lor de-a raliă toate sufletele personalităților propulsive, aprinse de idealul național, în, în ziua de 9 Mai 1872, la Arad, sub președinția distinsului luptător, avocat *Ioan Popovici-Desseanu*, o impozantă adunare națională, stabilind, după multe și interesante discuții, un al doilea program politic național român, elaborat tot de Alex. Mocsonyi, în temeiul celui dela Timișoara.

Acest nou program politic, răsărit din necesitățile reale, imperioase ale vieții sbuciumate de atunci, cuprindea, în cele nouă puncte ale sale, ideologia națională, aspirațiunile realizabile ale timpului, precum și normele de luptă ale Românilor bănățeni și ardeleni, atât pentru violenta campanie electorală din 1872, cât și pentru viitoarea sesiune a parlamentului din Pesta.

Răspunzând necesităților vremii, noul program cerea: »solidaritatea cu națiunile patriei de asemenea direcțiune politică, o administrație regulată pe baza egalei îndreptățiri naționale, cât mai curând, în sensul aceluși proiect, pe care clubul național l-a așternut în anul 1868;« cerea ca »legea electorală din Transilvania, care, batjocorind ideia dreptului, scoate din cadrul constituțiunii mai mult decât $\frac{3}{4}$ ale populațiunii, să se reformeze cât mai curând în conformitate cu cerințele democratice ale adevăratei sisteme reprezentative« și, în fine, ca să se creeze institute de învățământ și de cultură și pentru poporul român.*)

C'un cuvânt cerea toate drepturile ce reveneau poporului român de dincoaci de Carpați, în temeiul trecutului său istoric.

*) T. V. Păcățian: Cartea de aur, vol. VI, pag. 6-7-8.

Dar, glasul plin de demnitate și de neclintită hotărâre al revendicărilor românești sună, și de data aceasta, în pustiu. Nici un sistem, nici o metodă de luptă civilizată nu este în stare să risipească atmosfera încărcată de miasme otrăvitoare a vieții politice de atunci, să stăvilească ura nepotolită a ireducibililor adversari.

Antagonismul între opresori și oprimați crește, din ce în ce tot mai mult. Teroarea, șicanele și alte acte de samavolnicie se deslănțuie, în toiul alegerilor, în toată sălbăticia lor ucigătoare. Guvernul face sforțările cele mai mari pentru a zădărnici, cu orice preț, realegerea lui Al. Mocsonyi ca deputat dietal.

Potrivit ordinului său imoral: »Faceți ce știți, numai Mocsonyi să cadă, cu toți ai lui! Comitatul (județul) Carașului trebuie curățit de naționaliști«, — sbirii administrației comit cele mai strigătoare nedreptăți față de »*atletul libertății*«, Alexandru Mocsonyi, furându-i, prin violențe nemaipomenite, prin cancanuri, intrigi, corupții și falsificări fățișe, mandatul din circumscripția Lugojului, în favoarea fostului ministru al apărării naționale ungare, Béla Szende.

O luptă mare, aspră și dârză se dă și 'n circumscripția Zorlențului, unde A. Mocsonyi obține acelaș rezultat umilitor.

Știrea căderii, în ambele circumscripții, a vajnicului luptător trezește un puternic răsunet de indignare și revoltă în inimile tuturor bunilor Români, le mărește calvarul suferințelor, dar, în acelaș timp, și elanul instinctului de conservare.

Astfel se explică că, la un moment dat, ca la un semn de vrajă, conștiința națională vibrează cu cea mai hotărâtoare putere, se afirmă, în clipe de supreme decepții și suferințe, printr'o dovadă de solidaritate uimitoare și înfrânge orice împotrivire.

Însuflețirea cu adevărat eroică și dragostea fanatică pentru marele propovăduitor al evangheliei naționale fac minuni, în ultimele clipe. Bravii alegători din circumscripția Radnei, în elanul lor sincer și plin de cucernic devotament, îi fac dreptate în ziua de 24 Iunie 1872, aclamându-l, fără contracandidat, deputat dietal al circumscripției lor.

»Bucuria și însuflețirea pentru alegerea cu aclamațiune a iubitului nostru june bărbat — scrie corespondentul din Radna al »Albinei« — a fost generală, căci, după intristare și mâhnire e dulce și reînviătoare bucuria. Săptămâna trecută fiecare Român cu simț și pricepere națională s'a întristat, văzând uneltirile guvernului și cum unii bieți rătăciți Români se utilizează de contrarii noștri spre căderea noastră națională. Seara s'a aranjat un banchet splendid și se

ținură ioaste pentru bărbații noștri binemeritați, mai ales pentru iubitul și stimatul nostru ales. Să trăiască Alexandru Mocsonyi, ablegatul nostru!»

* * *

După alegeri, pasiunile încep să clocotească c'o înverșunare nemaipomenită. Atmosfera devine tot mai grea, tot mai apăsătoare. Impulările, silniciile și persecuțiile se țin lanț. Rândurile luptătorilor noștri naționali, odinioară bine închegate, încep, sub forța precumpănitoare a împrejurărilor extrem de critice și a ademenirilor de tot fel, să se răslețească.

În cronica evenimentelor și a frământărilor »clubului național român«, se înregistrează întrigi, fricțiuni și divisiuni foarte regretabile. Situația devine, din ce în ce mai fatală, mai dramatică.

Astfel, orice acțiune pozitivă, în vederea realizării unui program bine definit, este paralizată.

Sesiunea parlamentară, deschisă în ziua de 4 Sept. 1872, într'o atmosferă încărcată de patimi clocotitoare, se caracterizează prin îndărătnicie, miopie și ură tot mai accentuată, prin nefastele metode ucigătoare de avânt și libertate națională. Reformele impuse de cerințele poruncitoare ale vremii sânt cu totul desconsiderate.

În astfel de clipe tragice și hotăritoare, marele răscolitor de energii naționale adormite, sublimul simbol al celei mai curate dragoste de neam, de libertate și dreptate ajunge la concluzia că orice efort pentru animarea energiilor luptătoare, orice luptă, purtată cu tărie și perseverență, în parlamentul ungar, pentru descătușarea sufletelor oprite, este infructuoasă, zadarnică.

După o experiență dureroasă de atâția ani, își dă seama că debutul său în parlament, într'o atmosferă atât de viciată și ostilă a tot ce-i românesc, îndeosebi după dezagregarea rândurilor luptătorilor români și creșterea considerabilă a numărului oportuniștilor, renegaților, nu mai poate avea nici un rost.

În consecință, sub forța acestei convingeri puternice, cuprins de cea mai profundă mâhnire și revoltă sufletească, concepe planul de-a se retrage, definitiv, din parlament.

Și, consecvent acestui plan, acestei ferme hotăriri, în ziua de 6/18 Apr. 1874, când violența luptelor vrăjmașilor noștri etnici ajunse la paroxism, vajnicul nostru luptător simte necesitatea absolută de-a abandona lupta politică parlamentară, de-a renunța la mandatul său prin următoarea scrisoare adresată președintelui parlamentului:

»Onorată Casă, împrejurările nu-mi iartă ca și mai departe să corespund datorințelor mele de reprezentant, așa precum eu aș dori și precum alegătorii mei cu drept ar putea pretinde; pentru aceea, prin aceasta, abzie de mandatul meu dietal. A. Mocsonyi«.

Tot atunci expediază și bravilor săi alegători din circumscripția Radnei o scrisoare similară, de următorul cuprins:

»Onorați alegători, Împrejurările ne mai iertându-mi a-mi împlini datorința de deputat în acea măsură, precum eu aș dori și precum d-voastră cu drept puteți să pretindeți, din această cauză astăzi am renunțat la mandatul meu de deputat«.

»Când cu toată onoarea vin a Vă aduce aceasta la cunoștință, spre scopul de a preveni posibilele interpretațiuni false, aflu de lipsă cu o cale a explica că prin aceasta retragere a mea n'am încetat a *ține la acele principii politice*, pe lângă cari, până acum, după mărginitele mele puteri, am luptat, ci *rămân și mai departe aderentul aceluia partid*, al cărui membru am avut norocirea de a fi până acum. Spiritul național al D-v., On. alegători, însoțit de sincer patriotism, precum și firmitatea dovedită de D-voastră până acum în lupta constituțională îmi sunt spre liniștire în acea privință, că partidul nostru național, prin pasul meu, nu va suferi scădere, fiind eu de tare convicțiune că D-voastră și la urmândă nouă alegere, ca și totdeauna dela 1861 încoaci, Vă veți afirma dreptul de alegere numai întru folosul partidului național«.

»Pe când în această bună speranță mă despart de D-voastră, încă odată Vă exprim adânc simțita mea mulțumire pentru încrederea înalt prețuită ce mi-ați manifestat și Vă rog să fiți încredințați, că eu față de stimabili locuitori ai cercului Radnei pururea voi nutri cele mai dulci simțăminte de recunoștință. Cu toată stima: Pesta în 6/18 Aprilie 1874. Alesandru Mocsonyi«.^{*)}

Astfel se încheie, brusc, sub presiunea evenimentelor, în clipele cele mai dureroase ale existenței noastre etnice, epoca de uriașe eforturi și înălțătoare lupte politice de idei și de avânturi generoase ale distinsului luptător național, Al. Mocsonyi, duse cu metode civilizate, aprigă stăruință și neprihănit idealism, în parlamentul din Budapesta, pentru revendicarea drepturilor noastre firești, pentru biruința dreptății noastre istorice.

Astfel se oprește, la o grea răspântie a istoriei frământărilor noastre pentru dreptate și libertate, sbuciumul unei strălucite vieți politice constructive, jertfită, fără șovăire, în vârtejul celor mai năpraznice furtuni, pe altarul idealului redeșteptării noastre naționale.

Astfel, după un lung șir de lupte titanice, cronică vremii înregistrează, în ziua de 6/18 Apr. 1874, o nouă dată, extrem de dureroasă în evoluția istorică a renașterii noastre naționale, subliniază începutul unui nou capitol în viața plină de larg sbucium și de mari sacrificii a celui ce era, prin excelență, cea mai reprezentativă personalitate politică română a timpului său.

^{*)} »Albina«, n-ruj 27—1874

Retragerea lui Alex. Mocsonyi din viața politică militantă, izvorâtă din o necesitate inexorabilă a timpului și determinată de un complex de cauze, a trezit, fără'ndoială, un puternic răsunet în inimile tuturor Românilor de dincoaci de Carpați.

Pretutindenî regrete unanime pentru acest gest hotărât al »călăuzului veșnic sigur pe grelele cărări ale vieții«, pentru demisia distinsului bărbat politic de rară voință, energie și caracter, în ale cărui mâini se împleteau, mai isteț, în cea mai critică epocă a sbuciumărilor noastre, toate firele politiceî noastre de dârză rezistență națională.

Dar, cu toate aceste regrete unanime, Alexandru Mocsonyi, înțelegând imperativul vremii în care trăia, nu poate fi înduplecat pentru a reveni asupra demisiei sale, fiind ferm convins că »rămânerea sa mai departe în dielă față de fluctuațiunea politică ce a cuprins pe toți factorii decizători, a devenit curat fără valoare*.)

Întemeiat pe acest motiv serios, renunță, definitiv și irevocabil, c'un strălucit act de curaj, la rolul său preponderent în politica militantă din parlamentul maghiar, părăsește câmpul de bătălie, drumul trasat cu atâta chibzuială și dragoste de ideal, pe care a mers, fără șovăire, în vremuri de grea cumpană, angajând atâtea strălucite lupte pentru revendicarea drepturilor noastre firești.

Sub presiunea împrejurărilor, își schimbă directivele, își primește programul de muncă, adâncindu-se, din ce în ce mai mult, în meditații înalte filosofice și de-o adâncă resemnare stoică.

În intervalul dela 1874 până la 1881, ridicându-se, prin eforturi spirituale, deasupra suferințelor, caută să dea, cu admirabilul său simț practic de orientare în viață, îndeosebi chestiunilor culturale și economice, o cât mai atentă preocupare și să găsească cele mai norocoase soluții pentru promovarea lor, fiind ferm convins că »numai cultura națională este cultură adevărată. Ea are să desvolte conștiința națională: baza culturii naționale, sentimentul religiosității: baza moralității, patriotismul: baza virtuților cetățenești, spiritul economic: baza prosperării materiale, simțul estetic: baza nobleței inimii; cu un cuvânt cultura națională are să deslege toate puterile rămase încătușate prin vicisitudinea timpurilor, are să deștepte toate puterile latente ale poporului, ca astfel să fie asigurată, în fața tuturor pericolelor amenințătoare, existența națională a poporului român din Ungaria«.

Întemeiat pe această concepție, pe această convingere a sa,

*) »Albina«, No. 27—1874

că numai cultura națională și bunăstarea economică poate da poporului român de dincoaci de Carpați, în vremuri de grea cumpănă, pârghia de rezistență și de solidaritate, indispensabilă pentru afirmarea sa națională, se străduiește să sprijinească toate acțiunile vîguroase, toate frământările culturale și economice, menite să deschidă noi orizonturi în viața sufletească atît de otrăvită de pasiunile și violențele luptelor politice a mult încercatului său popor.

Și era și foarte firesc ca, în acea epocă de larg sbucium, în care *»sistemul politic dominant scoate pe Români, succesiv, din viața publică a statului, pe toate terenele, și chiar din parlamentul țării, reducându-i politicește la rolul trist de paria«,*^{*)} soluția dată de Alex. Mocsonyi, pentru a înlocui toate agitațiile și svârcolirile, toate vorbele pătimașe cu fapte concrete și realizări practice, asigurând poporului nostru, pe teren cultural și economic, condițiuni tolerabile de existență, de întărire și propășire, să fie, fără'ndoială, unica soluție mîntuitoare.

Astfel se explică că marele Alexandru Mocsonyi, simțind, în fiecare clipă, răspunderea pe care o are în fața istoriei, caută, și pe timpul pasivității sale politice, să creeze și să sprijinească, cu toată căldura sufletului său de elită, instituțiile noastre culturale și financiare, să le creeze o atmosferă prielnică unei vîguroase acțiuni de regenerare națională prin cultură.

Chiar și'n haosul celor mai amenințătoare evenimente, inteligența sa scînteietoare găsește, pentru orice problemă, fie cît de complicată, cea mai potrivită soluție.

Datorită acestui extraordinar dar al sufletului său generos, robît pururea de cea mai curată dragoste de neam, datorită încrederii sale nesdruncinate în vitalitatea, puterea de muncă și'n viitorul poporului român, și datorită perseverenței sale uimitoare în activitatea sa de eminent organizator, apar, succesiv, sub farmecul și forța inspirației sale, frumoasele instituții de regenerare a energiilor noastre naționale, care-i nemuresc numele.

Astfel ia ființă, între cele dintâi, puternicul institut de credit și economii *»Albina«* din Sibiiu, pentru a cărui întemeiere și solidă organizare făcuse cele mai mari eforturi, începînd dela exoperarea aprobării statutelor sale pînă la definitivă sa organizare, în calitate de membru fondator și de întăiul său președinte, — și apoi și alte instituții de credit și economii: tot atâtea cetățui

^{*)} Dr. Gh. Popovici : Memorii cu priv. la întegrit. Banatului, C-sebeș, 1929, p. 50

de rezistență națională și garanții solide pentru dezvoltarea vieții economice și făurirea viitorului poporului nostru, în acele vremuri atât de hotărâtoare pentru soarta noastră.

Pe teren cultural, numele lui rămâne strâns legat de »Societatea pentru crearea unui fond de teatru românesc«, o instituție izvorită din însăși necesitățile vieții noastre culturale de pe acele vremuri, pentru înființarea și susținerea căreia și-a pus tot talentul, toată dragostea și energia, tot sufletul său plin de armonii, desfășurând, în colaborare cu ceilalți membrii ai comisiunii de organizare, o muncă fecundă și conștiincioasă, o muncă de albină neostenită.

Cu același elan, crez politic și sete sfântă de adevăr și progres a activat Al. Mocsonyi și pe teren bisericesc, luând parte, în calitate de deputat al sinodului eparhial al diecezei Caransebeșului și membru al tuturor congreselor naționale bisericești, la toate debaterile marilor probleme ale bisericii ortodoxe române și jucând, prin cultura și distincția sa sufletească, prin inteligența sa scilicet, prin spiritul său de observație și de discernământ, un rol covârșitor de important în soluționarea lor norocoasă.

L-au pasionat și interesat mult toate problemele bisericești, din care motiv s'a străduit să fie pururea în rândurile cele dintâi, în toate acțiunile bisericești, apărând cu toată hotărârea ortodoxia și susținând cu toată convingerea *Statutul organic*, cea mai monumentală operă bisericească (constituția legii, credinței noastre) a marelui Mitropolit Andrei Șaguna, prin care distinsul reformator dăduse o organizație democratică bisericii sale, în temeiul căreia toți credincioșii erau chemați să-și dea contribuția, după posibilitate, pe teren bisericesc și național, la progresul neamului.

C'un cuvânt, Alexandru Mocsonyi și-a reliefat, cu prisosință, marile lui însușiri de conducător, și pe timpul retragerii sale din viața politică, încadrându-se perfect în ritmul vremii sale extrem de critice, prin munca sa creatoare, prin însuflețirea într'un mare ansamblu de renaștere culturală-națională a tuturor energiilor românești și prin sprijinul dat, efectiv, cu sfaturile sale înțelepte și cu proverbiale sa dărnice de mece-nate, tuturor cauzelor noastre culturale și economice.

Anul 1881 înregistrează un nou fapt de o covârșitoare importanță în cronica întâmplărilor mari ale poporului nostru românesc de pe ambele versante ale Carpaților.

Strălucitele victorii ale armatei române din sudul Dunării, de pe câmpiile Bulgariei, marile evenimente istorice, fără precedente, ale anului 1877 dela Rahova, Nicopoli, Lom-Palanca, Grivița, Vidin și Plevna, urmate, în anul 1881, de proclamarea Regatului Român și încoronarea Regelui Carol I, ca cel dintâiu Rege al României libere, trezesc un puternic răsunset în inimile Românilor subjugăți de pretutindenii și fixează un punct determinant în evoluția lor istorică.

Vitejia dorobanțului român, a făuritorului României independente, libere, încheind, prin sforțări sublime pentru libertate, un proces secular, formează un puternic izvor de energie sufletească, de trezire a sentimentului demnității naționale, de reînviere și întărire a conștiinței unității noastre naționale, pretutindenii, pe toate meleagurile locuite de Români.

Providența a voit ca, între Dunăre și Carpați, să se închege un Stat român liber și independent, o puternică și neadormită sentinelă a latinității în Orient, care, cu deplină încredere în propriile sale forțe, să caute să-și afirme, prin eforturi spirituale, individualitatea sa etnică, să-și execute programul de o lungă perioadă de muncă constructivă, pe toate terenurile, c'un avânt din ce în ce tot mai puternic.

Românii subjugăți de dincoaci de Carpați, înțelegând această nouă și mare cotitură a vremii, încep să privească, c'un sentiment de legitimă mândrie și c'o nesdruncinată încredere în forțele lor proprii, zorile întremătoare, ascensiunea uimitoare a fraților săi din România liberă și, sub presiunea împrejurărilor excepționale, să-și închege, din ce în ce tot mai mult, rândurile răslețite, pentru a putea păși, cu toată energia și hotărîrea, față de asupritorii lor de veacuri.

Stăpâniți de forța magică a nouilor idei mântuitoare, reprezentanții lor cei mai de seamă din Ardeal, Banat și Ungaria se întrunesc, în zilele de 12-14 Mai 1881, cu două zile după încoronarea Regelui Carol I, într'o mare conferință națională, la Sibiiu, pentru a întemeia »*partidul național român al tuturor Românilor din țările coroanei Sf. Ștefan*« și a stabili, definitiv și'n deplină concordanță cu luptele lor din trecut, programul politic al acestui partid.

»Această conferință dela 1881 a fost o adevărată *reprezentanță de popor, curat parlament român*, compus, pe baza sistemului reprezentativ, din bărbații de încredere ai cercurilor electorale; de aceea conclusele aduse în această conferință, precum și în celelalte următoare, constituite tot după sistemul

reprezentativ, *au putere de lege*, căci ele formează, atât în fond, cât și în formă, *expresiunea voinței întregii națiuni române*“^{*)})

După lungi și temeinice discuții, în care și bănățeanul nostru, *Vicențiu Babeș*, avusese un rol important, în calitate de raportor al chestiunii activității sau pasivității parlamentare, conferința națională din Sibiiu votează, în perfectă solidaritate și cu unanimitate de voturi, programul național, precizat în această conferință, precum și rezoluția, în temeiul căreia: »pentru Românii din Transilvania se recunoaște necesitatea de rezistență pasivă față de legislațiunea din Budapesta și de alegerile dietale, pe cât timp sustau legile nedrepte și administrațiunea vitregă pentru ei»^{**)})

Această pasivitate, obligatorie acum pentru toți Românii de dincoaci de Carpați, era o tactică politică a vremii și însemnă un permanent protest împotriva celei mai strigătoare nedreptăți istorice, împotriva felului cum s'a făcut uniunea Ardealului cu Ungaria, fără consimțământul Ardelenilor, fără voia și chiar și fără întrebarea lor.

Izvorită din o necesitate inexorabilă a acelor vremuri de grea cumpănă, ea se referă însă numai la viața parlamentară, nu și la frământările din consiliile județene (congregațiile comitatense) și comunale, unde reprezentanții noștri cei mai de seamă, înfruntând, c'un eroism fără pereche, orice regim de teroare, fluturau, permanent, stegulețe de luptă națională, c'un nestrămutat dor de-a înfiripă, de-a organiza o viață culturală și economică cât mai solidă, cât mai înfloritoare, pretutindeni.

Alexandru Mocsonyi însă, cutoatecă era cel dintâiu care subliniase, încă la începutul anului 1869, absoluta necesitate de-a se »închega politica națională a Românilor în cadrele unui partid național politic bine definit, cu program apt de a-l înălța la rangul unui factor politic în dietă», consecvent principiilor sale politice care l-au determinat, în anul 1874, să abandoneze viața politică militantă, se reține de a lua parte, în zilele de 12—14 Mai 1881, la punerea temeliei partidului național român în Sibiiu.

Absența sa dela această măreață conferință națională, în care se decide activitatea parlamentară numai pentru Banat și Ungaria propriu zisă, este motivată cu ferma sa convingere că nici atmosfera, nici timpul nu sânt încă potrivite pentru aplanarea marilor divergențe de principii, neînțelegeri și ezitări în conducerea politică a partidelor până atunci existente, atât

*) «Tribuna», Sibiiu, 24 Iunie (11 Iulie) 1899, No. 140, pag. 1

**) Ibidem

în Ardeal, cât și în Banat și Țara Ungurească, precum și a marilor contraste observate în sânul acestor partide, care l-au constrâns, la timpul său, să renunțe la viața politică activă.

Întemeiat pe această nestrămutată convingere a sa, Alex. Mocsonyi refuză, cu tot regretul, candidatura iubiților săi alegători din circumscripția Lugojului, făcută în ziua de 30 Maiu 1881, înfierând, într-o scrisoare perfect motivată, situația politică, cu toată francheța care-l caracteriză, în felul următor:

»Rădăcinile răului rod mai afund. Ele se pot găsi numai și numai în însăși ideia fundamentală a întregului sistem politic, ce azi domnește în Ungaria. Iar ideia aceasta fundamentală culminează într'aceea: *de-a face dintr'un stat mic și poliglot un stat mare și național...* Puterea legislativă, executivă și administrativă s'a pus în serviciul acestei domniri exclusive a minorității... *Opul nulificării este perfect și cu profundă părere de rău trebuie să constatăm că, de astă dată, naționalităților, parte dejă prin lege, parte prin aplicarea ei, li s'au făcut imposibilă participarea la viața constituțională și la lupta parlamentară onorabilă...* Prea prețuirea puterilor proprii, aspirațiuni egemoniste, visurile de putere mare sunt, în tot cazul, câteva trăsături naționale caracteristice, dar ele totuși nu sunt pe deplin suficiente pentru a explica psihologicește această *politică de vabanque*, care rischează toate pentru a câștiga toate... Poate să ne doară, dar recunoaștem că pentru astă dată condițiunile unei serioase transacțiuni politice lipsesc în mod absolut.*)

Această scrisoare a lui Alexandru Mocsonyi cuprinde dovezi sdrobitoare privitoare la politica nefastă a guvernului ungar, care, prin legile în vigoare și aplicarea lor, căută să zădărnicească participarea naționalităților nemaghiare »*la viața constituțională și la lupta parlamentară onorabilă*«, cuprinde o parte însemnată din catechismul său politic. Scrisă cu rară maturitate de spirit, cu mare experiență și abilitate politică, ea avusese darul să uimească prin spiritul critic și prin obiectivitatea, cu care marele luptător judecă situația și problemele politice și totodată să profețească »*dauna necalculabilă*«, pe care politica șovină de Stat, »*greșită în punctul ei de mănecare, va îndeplini irezistibil cursul ei*«.**)

Dar, »oricât de daunoasă ar fi politica aceasta pentru noi, Români, oricât ar împiedeca ea dezvoltarea noastră națională, *însăși existența noastră națională ea nu o poate atinge, cu atât mai puțin a o amenința serios*«.***)

Profeția lui Alexandru Mocsonyi este, în cursul timpului, confirmată pe deplin de evenimentele politice ale țării.

*) Al. Mocsonyi: Din scrisoarea adresată la 3 Iunie 1881 din Vlaicovești »membrilor partidei române naționale din cercul electoral Lugoj« (fragmente)

**) Ibidem

***) Ibidem

Lupta surdă de exterminare, desfășurată de regimul de teroare atât în campaniile electorale din 1881 și 1884, pentru perioadele legislative: 1881—1884 și 1884—1887, cât și pe toate terenurile, năsprește mult raporturile și produce o reacțiune conștientă și demnă a Românilor de pe ambele versante ale Carpaților.

Sufletele oprimate, pe care asprimea vremurilor le-a oțelit, încep să vibreze, pe zi ce merge tot mai intens, în acelaș ritm, și să poarte, în cele mai ascunse cute ale lor, acelaș sfânt ideal pe care-l purtau, cu mândrie și demnitate, și sufletele fraților liberi din noul Regat Român.

Pretutindenii se observă un nou suflu de viață, o puternică mobilizare a sufletelor, o nobilă împletire de simțimente și aspirațiuni. Pretutindenii, îndeosebi tinerimea, c'un entuziasm fără seamăn, își manifestă dorința arzătoare de a-și strânge legăturile sufletești și de a-și întări convingerea că »politica Românilor de sub Habsburgi nu mai poate urma un drum izolat, ci trebuie să se orienteze, în liniaminte generale, după politica mare a întregului neam românesc și că nu suntem fiii imperiului habsburgic, sau ai Regatului Românesc dintre Dunăre și Carpați, ci ai unei patrii mai largi, în care se cuprinde întreg neamul.«^{*)}

Această convingere, acest nou crez politic începe să se accentueze din ce în ce tot mai mult.

În vâltoarea luptelor politice de descătușare, steagul revendicărilor naționale este ținut, cu multă mândrie și demnitate, de tinerimea universitară română de pretutindenii, care, pătrunsă de chemarea ei istorică, își dă tot sufletul, toată floarea simțirii și inteligenței pentru apărarea și promovarea marilor noastre interese naționale amenințate.

Ea, cu entuziasmu-i exuberant, pune la cale cele mai frumoase mișcări naționaliste și propagă credința în puterea de viață a întregului popor românesc.

Ea alimentează nădejdea în biruința dreptății românismului și apără, cu toată hotărîrea și cu tot eroismul său juvenil, cauza românească amenințată de dușmanii seculari.

Ca model de demnitate națională, de legitimă apărare și încurajare frățească reproducem, aici, o parte din admirabila scrisoare de îmbărbătare a tinerimii universitare din București, adresată, în anul 1883, studențimii universitare române din Cluj, cu ocazia jignirii grave pe care i-a adus-o studențimea maghiară de acolo.

Valoroasa scrisoare poartă semnătura entuziaștilor tineri din acea epocă de mari frământări naționale: I. N. Iancovescu-

^{*)} Vasile Stoica: Suferințele din Ardeal, pag. 200, București, 1916

Smeură, Vasile Cârlova, Emil Frunzescu, Constantin Bacalbaşa, Teodor Canari, Ghica Simionescu şi C. Iliescu, membrii comitetului studenţilor bucureşteni şi cuprinde următoarele pasaje vibratoare de cel mai cald patriotism, de cea mai sublimă dragoste frăţească :

»...Dar pânăce ne vom putea da mâna pe deasupra Carpaţilor, pânăce vom putea ţese pe stindardul românismului cuvântul »Dacia independentă«, pân'atunci, fraţilor scumpi inimilor noastre, luptaţi fără încetare. Nu obosiţi, nu vă descurajaţi, apăraţi-vă drepturile şi pământul ce vi s'a luat... Faceţi din fiecare casă o cetăţuie, din fiecare femeie o eroină, din fiecare copil un luptător. Luptaţi, luptaţi fără preget şi când cea din urmă cetăţuie va fi luată, când cel din urmă voinic va cădea, când ultima armă va fi frântă, femeile şi copiii să se urce pe culmile munţilor că :

*„Luând fulgerul din nori
Şi de sus, din înălţime,
Să-l arunce în Ungurime!“*

Ecoul pe care-l produce, pretutindeni, această incendiatoare scrisoare de încurajare este deosebit de puternic.

Prin slovele înflăcărâte, pline de vrajă şi energie, prin cuvintele de foc ale tinerilor răscolitori de suflete, ea are darul de-a risipi atmosfera apăsătoare şi de-a întreţine entuziasmul în mijlocul celor mai crude decepţii şi svârcoliri de aprişă apărare.

Ca la un semn de vrajă, pretutindeni începe să palpite un ritm puternic de viaţă nouă.

Sub presiunea acestui puternic curent de primenire, o seamă de tineri români de dincoaci de munţi aprinde, în anul 1884, la Sibiiu, o frumoasă făclie de cultură românească : »Tribuna«, care, sub conducerea aleasă a entuziaştilor ei iniţiatori : S. Albini, E. Brote, Gh. Coşbuc, I. Slavici ş. a., deschide noi orizonturi de preocupări în viaţa noastră sufletească, noi fronturi de luptă. Tinerimea noastră, grupată în jurul drapelului ridicat, cu mult elan, de entuziaştii »Tribunişti« din Sibiiu, cuprinsă de un fior de legitimă mândrie, răspândeşte, c'un curaj fără pereche, pretutindeni, convingerea că »suntem un neam mare care cuprinde în sine pe toţi Românii dela Tisa până la Nistru şi că pentru acest neam nu poate exista decât un singur centru cultural, politic şi economic, spre care el să-şi îndrepte privirile : Bucureştii.*)

Şi tot această tinerime, încălzită de un ideal superior naţional, are curajul, în mijlocul celor mai cumplite vicisitudini istorice, să declare, cu toată francheţa şi tăria, că : »soarele nostru la Bucureşti răsare«.

*) Vasile Stoica : Suferinţele din Ardeal, pag. 206, Bucureşti, 1916

Ce splendidă și eroică declarație!! Ce prețioasă mărturisire a unor suflete tinere străbătute de focul sacru al idealismului, luminate de-o stăruitoare conștiință națională și fanatizate de marele nostru ideal național!!

Ce superb elan, tradus în sinteza unor cuvinte vibratoare de cel mai înalt patriotism, generatoare de energii naționale și deschizătoare de noi orizonturi, cu întremătoare vibrații de lumină pentru întreg neamul românesc de dincoaci de Carpați!

Nimic mai sublim și mai vrednic de laudă decât această puternică afirmare națională, decât această generoasă și animatoare mișcare, pusă în slujba marilor noastre interese naționale, chiar în acele vremuri, în care dușmanii noștri etnici întrebuintau orice mijloc pentru înăbușirea conștiinței și sentimentului nostru național, pentru desnaționalizarea noastră.

Puternicul suflu de regenerare, solidarizare și învigorare a conștiințelor românești de pretutindeni potențează talazurile urei asupritorilor și deslănțue cele mai sălbatice prigoniri.

Însuși prim-ministrul Coloman Tisza, turburat de puternica mișcare și noua orientare românească, declară, cu toată categoria, în parlament, că toți aceia »cari pun piedeci scopurilor mari civilizatoare pe care le urmărește neamul unguresc între naționalități, câștigându-le pe seama culturii și limbii maghiare, trebuiesc zdrobiți fără cruțare.»

Și această nefastă »politică de zdrobire a naționalităților« devine din zi în zi tot mai amenințătoare, cu cât avântul și dorul de libertate națională al Românilor din Transilvania crește. Stăpânirea născocoște cele mai draconice mijloace pentru paralizarea, cu orice preț, a măreței acțiuni naționale românești și pentru mărirea calvarului suferințelor noastre.

Sub presiunea acestei situații politice insuportabile, Comitetul partidului național, întrunit în anul 1887, într-o importantă conferință, la Sibiu, decide să se redacteze un »memorand« cu scopul de-a arăta împăratului Franz Iosif I doleanțele Românilor din Transilvania, precum și »adevăratele motive ale politicii recomandate de conferința poporului român«.

Membrii comitetului partidului național erau pe atunci: V. Babeș, Gh. Barițiu, E. Brote, I. Coroianu, Dr. V. Lucaciu, Dr. A. Mureșianu, Gh. Pop de Băsești, Dr. I. Rațiu, I. Slavici ș. a.

Aceeaș hotărîre se aduce și'n conferința națională din 27 și 28 Octombrie 1890, dar prezentarea »Memorandului« la Monarh se amână, fiind timpul, după părerea lui Alexandru Mocsonyi

*) Vasile Stoica: Suferințele din Ardeal, pag. 207, București, 1916

și a celorlalți membri din comitet, nepotrivit pentru această mare acțiune.

În scurt timp însă, evenimentele se precipită. Spiritele învrăbite, deja de mai înainte, pe chestiunea »Memorandului« și alte chestiuni, încep să se agite și mai mult, periclitând, prin fricțiuni, divergențe de păreri și frământări interne, întreaga existență a partidului național român.

În același timp, și tendințele de maghiarizare se întetesc. Violențele cresc în mod înspăimântător. Politica șovină ucigătoare ajunge la paroxism.

În vârtejul acestor crâncene lupte de rezistență națională, în clipele cele mai dureroase ale frământărilor noastre, apare, în anul 1891, celebrul »Memoriu«^{*)} al studenților bucureșteni către străinătate, elaborat, după materialul pe care l-a pus la dispoziția tineretului universitar I. Slavici, de domnii P. P. Negulescu și S. Mehedinți, actualmente profesori la Universitatea din București. Acest memoriu, redactat în patru limbi: română, germană, franceză și engleză, este expediat tuturor universităților din Europa, arătând, cu o metodă de documentare academică, regimul de medievală asuprire al naționalităților din Ungaria.

»Memoriul« are un puternic răsunet în Franța, Italia, Germania, Austria și în rândurile tinerimii universitare sârbe, croate și cehe.

Studentimea universitară maghiară, în luna Iunie a aceluiaș an, răspunde la acest »Memoriu« printr'un contramemoriu, redactat de cunoscutul profesor universitar (român renegat) din Cluj, Gr. Moldovan, sub titlul: »Românii din Ungaria și națiunea maghiară« (»A magyarországi románok és a magyar nemzet«^{**}), fără însă de-a avea efectul dorit în străinătate.

Acest contramemoriu al studențimii maghiare, care »nu este decât o înregistrare de afirmațiuni neadevărate și de schimonosiri a faptelor existente«^{***}), este combătut, cu toată energia, în replica viguroasă și minunat documentată a tinerimii uni-

*) Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea Românilor din Transilvania și Ungaria, București, Tipografia Carol Göbl, 1891

**) Moldován Gergely: A magyarországi románok és a magyar nemzet, Budapest, 1891

***) Chestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la Răspunsul dat de junimea academică maghiară Memoriului studenților universitari din România, cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei și a Românilor. Sibiu, Institut Tipografic, 1892

versitare române din Transilvania, redactată de marele gânditor bănăţean, *Aurel C. Popovici*.*)

Scrisă cu o metodă de documentare admirabilă şi tipărită în limbile: română, italiană, franceză şi germană, această celebră »Replică« arată, amănunţit, cu dovezi puternice, situaţia dramatică, »gravaminele« Românilor de sub stăpânirea maghiară şi trezeşte un puternic răsunet în întreaga lume civilizată.

Chestiunile de-o covârşitoare importanţă, tratate cu atâta competenţă juridică şi politică în »Replică«, încep să intereseze mai de aproape şi să intre, din ce în ce mai adânc, în examenul scrutaţilor al opiniei publice europene.

Luptele crâncene împotriva teroarei şi a sistemului omorător de suflete pentru revendicarea drepturilor noastre fireşti şi afirmarea individualităţii noastre etnice produc, pretutindeni, un mare curent de simpatie.

Întreaga lume civilizată începe să-şi dea seama de sbuciumul tragediei noastre, de calvarul marelui nostru proces şi să recunoască dreptatea cauzei noastre.

Într-o asemenea atmosferă de mari frământări şi aprige lupte de rezistenţă naţională, apar zorile anului 1892, cu surprize mari, de-o netăgăduită importanţă.

Providenţa a voit ca, pe răbojul acestui an, să se încresteze marele act istoric al »*Memorandului*«, »a cărui dureroasă poveste e una dintre cele mai strălucite şi cele mai înălţătoare pagini din istoria noastră politică«.

Forţa magică a ideii »*Memorandului*« înstăpânise, din anul 1887 încoaci tot mai mult, sufletele îndurerate ale Românilor de dincoaci de Carpaţi.

Izvorită din experienţele extrem de dureroase şi repetate ale istoriei, această idee însufleţeşte activitatea membrilor conferinţei naţionale din Sibiiu, atât în anul 1887, cât şi'n 1890, şi tot ea determină pe cei chemaţi să hotărască redactarea şi prezentarea unei plângeri, la timp potrivit, capului încoronat al ţării, împăratului Franz Iosif I, pentru curmarea nelegiuirilor.

Perspectivile sumbre pe care le-a deschis, în zarea viitorului, anul 1892, cu prigoniri din ce în ce mai îndrăzneţe, răscolesc şi cutremură toate sufletele româneşti dornice de libertate şi

*) Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria. Replica jurnalei academice române din Transilvania şi Ungaria la Respunsul dat de jurnalele academice maghiare Memoriului studenţilor universitari din România, cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei şi a Românilor. Sibiiu, Institut Tipografic, 1892

dreptate și provoacă protestul energic al întregii suflări românești de dincoaci de Carpați.

Conștiința colectivă națională izbucnește, c'o clocotitoare forță de viață, în conferința generală din Sibiiu, care are loc, în prezența a 212 delegați ai alegătorilor partidului național român din Transilvania și Ungaria, în zilele de 20 și 21 Ian. și protestează cu ultima energie împotriva robiei politice, împotriva tendințelor de desnaționalizare.

La această impozantă conferință ia parte și Alex. Mocsonyi. Prezența lui a produs o însuflețire de nedescris. Era socotită ca și-un adevărat eveniment național.

Ilustrul luptător, veșnic preocupat de marile noastre probleme naționale, simte nevoia imperioasă de-a prezenta, cu această ocazie, conferinței, un clasic expozeu al situației noastre politice de atunci. Acest expozeu, rod al strălucitei sale inteligențe și al îndelungatei sale experiențe și abilități politice, este primit, unanim, cu profundă mulțumire, de întreaga conferință, precum și de comisiunea de 40, însărcinată cu studierea situației și prezentarea unui raport amănunțit conferinței.

Cu ocazia desbaterilor speciale însă, la propunerea lui E. Brote, propoziția finală a concluziei rezoluției a patra, redactată de A. Mocsonyi, se modifică în parte, adăugându-se expresiunea: »fără amânare«, adică »Memorandul« să fie prezentat Monarhului fără amânare. Acest adaus supărător pentru marele îndrumător, Alexandru Mocsonyi, al cărui suflet generos era așa de strâns contopit cu suferințele și destinele Românilor de dincoaci de Carpați, după unele discuții și peripecii, este definitiv primit în ședința plenară a conferinței din 21 Ian. 1892.

În această conferință le-a succes celorce au intrigat și au agitat, timp de doi ani, în sânul partidului, contra tuturor elementelor independente ale partidului, s'ajungă ei singuri tari și mari în partid. Le-a succes, cu stratagema de-a se ascunde îndărătul »chestiunei memorandumului«, de-a dobândi majoritatea relativă în conferința secretă pentru propunerea lor: ca să se prezinte »fără amânare« memoriul la Coroană și de-a alcătui un comitet executiv pe sprânceană, dupăce agenții grupului reușiseră, prin viclenie, de-a trage pe unii din bărbați cu trecere de partea lor. Pe baza principiului solidarității adoptat de conferințele trecute, hotărîrea conferinței dela 20 Ianuarie de-a duce memorandumul, fără amânare, fără nici o pregătire și fără de cautele neapărate ce trebuiau să se ia, s'a anunțat ca hotărîre unanimă a conferinței.*)

Alexandru Mocsonyi nu era împotriva ducerii Memorandului la Viena, ci împotriva prezentării lui »fără amânare«. Dânsul consideră »un astfel de pas din partea națiunii — nu numai din punctul de

*) »Gazeta Transilvaniei«, număr jubilar, anul 71, pag. 130; Brașov, 1908

vedere al constituționalismului, *în principiu admisibil*, ci și din punctul de vedere al politicii noastre naționale, între împrejurări, *de tot indicat*".

Memorandul să fie înaintat »la timp potrivit«, atunci, »când națiunea va fi în posesiunea de suficiente garanții, cari îi asigură o *prevenire binevoitoare din partea Coroanei* pentru »a exopera, prin invocarea intervenției Coroanei, o ameliorare în situațiunea sa politică silnică«.

Cu toată căldura sufletului său de luptător politic de elită, care simțea, în fiecare clipă, o mare răspundere în fața istoriei, Alexandru Mocsonyi susținea că :

»La un act politic de asemenea importanță *momentul executării sale este de-o însemnătate deosebită decizătoare*. Executat la *timp potrivit* un asemenea act poate să producă o întorsătură afund tăietoare în strâmtorata noastră situațiune; la *timp nepotrivit* executat același act ar compromite, în mod serios, cauza națională și reputațiunea politică a națiunei«.

Timpul oportun pentru prezentare nu poate fi altul decât momentul, în care succesul așteptat pare garantat națiunei«.

»Fără transacțiuni deja mai înainte bine preparate, subșternerea memorandumului la tron n'ar fi decât un *act de minoritate politică*, care ar compromite greu reputațiunea morală și politică a națiunei«.

»Sau că doară aceia, cari cu atâta pasiune stăruie la prezentarea neamănată a memorandumului, au deja în posunariu recerutele garanții politice? În acest caz îi rugăm cu curtenie să binevoiască a ni le pune pe masă ca să le vedem. Căci, *dacă odată se lucră de pielea noastră*, este cu dreptate, ca să știm cel puțin, *care preț i se dă?*

„Comitetul central enunță cu privire la punctul IV. din conclusele conferinței naționale dela 1890, că de timp oportun pentru prezentarea memorandumului la tron consideră acel moment, când națiunea va avea garanțiile recerute pentru succes“.

»Numai această pozițiune cuprinsă în acest proiect de conclud corespunde unei politici naționale cu conștiință de sine serioasă și cumpătată, care, scutită de orice extravaganță și de orice înstrăinare de sine, pururea plecată este de a transiga cu orice factor de putere în monarhie, fără a se da utilizată prin careva unilateral«.

Și acești factori ai puterii vor deveni plecați a transiga cu noi, nu dacă arătăm slăbiciune politică și morală, ci când vor vedea că poporul nostru este *fîrm și prudent*. Formula fermecătoare însă la aceasta este și rămâne pururea aceeași: *armonie și cumpăt*.

»Nici când nu m'aș putea pricepe la un joc *de-a oarba în politică*, în care joc sau conducătorii sau națiunea ar fi cu *ocșii legați*.*)

Aceste vederi juste și recomandări chibzuite ale marelui luptător, ale adevăratului nostru bărbat de înalte concepții politice, conștient de importanța istorică a cauzei și de posibilitățile ei de realizare, sînt însă, pe lângă toate laudele și mulțumirile ce i s'au adus pentru strălucitul său expozeu, în fine, totuși neluate în seamă.

*) Alexandru Mocsonyi către Comitetul național central în Sibiu, Birchiș 14/26 August 1891

Întreg arsenalul puternicelor sale argumente este, cu acest prilej, nesocotit față de avânturile îndrăznețe ale celorce doreau, cu orice preț și fără amânare, să prezinte împăratului »Memorandul«.

Acest surprinzător gest al tovarășilor săi de luptă și de idei și, îndeosebi, nedisciplina din partid, au un ecou dureros în sufletul sensibil, distins și cu adânci rezonanțe al lui Alexandru Mocsonyi, care vibră pururea pentru marile noastre probleme naționale și era pătruns de adevărurile veșnice ale existenței și măririi neamului nostru românesc.

Înzestrat cu o excepțională forță morală de-a suporta, cu resemnare, toate vicisitudinile marelui său apostolat, Alexandru Mocsonyi suferă, de astă dată, și jignirea de-a nu fi ascultat într-o cauză națională atât de mare și delicată ca și a Memorandului, retrăgându-se cu profundă mâhnire și durere'n suflet.

Ochiul său ager de vultur, care avea darul să vadă mai departe și să descifreze mai bine viitorul, este umbrit, nesocotit și judecat, chiar meschin, după unele mărunte criterii ale acelor vremuri de grea cumpănă.

Astfel se întâmplă apoi că, în conformitate cu hotărîrea conferinței naționale, »Memorandul« este tipărit la începutul anului 1892, la Institutul Tipografic din Sibiu (format 40, pag. 23) și-apoi dus la Viena, în luna Mai 1892, de-o deputație de peste 300 Români de pretutindenea de dincoaci de Carpați, în frunte cu marele luptător transilvănean, Dr. I. Rațiu. Dar, cu toate eforturile și intervențiile pe care le face, în Viena, această grandioasă deputație, »Memorandul« nu este primit de împăratul Franz Iosif I.

»Predarea »Memorandului« s'a făcut în cancelaria șefului de cabinet al împăratului, consilierul baron Braun, fiindcă, sub presiunea guvernului din Budapesta, M. S. nu voia să primească pe reprezentanții Românilor nici măcar în audiență particulară.»)

»...In schimb, Dr. Lueger, primarul Vienei, le făcu frunțașilor noștri o primire frumoasă, se deteră banchete în cinstea lor, se ținură discursuri. Toate acestea însă nu putură îndepărta amărăciunea din sufletul nenorociților soli ai neamului nostru neluați în seamă. Memorandul fu pus într'un plic pecetluit și lăsat în cancelaria împăratului, iar ei se întoarseră acasă mârniți de această purtare nevrednică. Împăratul nici nu desfăcu plicul, ci-l trimise prim-ministrului conte Szapáry la Budapesta, iar acesta îl trimise tot nedesfăcut președintelui Dr. Ioan Rațiu«.

»Neisbânda trezi și indignare și amărăciune. Cei mai mulți învinovăteau gu-

*) Prof. I. Georgescu: Dr. Ioan Rațiu (1828—1902), 50 de ani din luptele naționale ale Românilor ardeleni; Sibiu, 1928

*) Vasile Stoica: Suferințele din Ardeal, București, 1916, pag. 218 și 219

sa, amenințându-l cu desființarea.

Orizontul vieții i se întunecă. Atmosfera-i de suferință generală devine tot mai grea, tot mai apăsătoare. Un uragan formidabil de crâncenă persecuție își înalță, din ce în ce, diazoul, se ridică, cu murmur prelungit și asurzitor, împotriva

trem de grea a evoluției sale naționale.

român de sub stăpânirea maghiară ajunge la o răspântie ex-

de eminență noastră gânditor, Alexandru Mocsonyi, poporul

felit, cu atâta claritate și precizie în judecarea evenimentelor,

După acest tragic sfârșit al marelui proces, prevăzut și pro-

cutezat să scoată la lumină adevărul.

drepturile lor nesocotite și călcate în picioare, pentru

domitor, dela care ceruseră, cu deplină încredere, scut » pentru

ca » niște făcători de rele », în numele și cu învoirea aceluiaș

în existența sa națională, sânt trași la răspundere și osândiți,

caz în istorie, că conducătorii firești ai unui popor, amenințați

Astfel se înregistrează, la această colitură a vremii, acel unic

martir al neamului.

cu osândirea nemaiapomenită până atunci a celor 14 fruntași

multe și dureroase peripeții, se încheie, în ziua de 25 Mai 1894,

sguduc toate inimile, trezește valuri enorme pretutindeni și, după

»Memorandumul», cu tot cortelul lui de crâncene suferințe, care

Astfel se deslănțuie, apoi, furtuna monstruosului proces al

nostru național.

Cluj, învinuirea de înaltă trădare și agitație pentru dărmarea

statului ungar, lăzând, în fața judecătoriei, întreg comitetul

Faimosul procuror Iesszensky ridică, în fața tribunalului din

albată răzbușcare împotriva conducătorilor lor.

Imediat după înalțarea »Memorandiștilor», începe cea mai

ecasta îi ardea nici lui Franz Losel și nici luminașilor săi sietnici ».)

silit să le îndure poporul ce sârise odinioară să-l apere tronul. Dar nu de

și-l fie prezentă și s'ar fi informal amănunțit despre toate suferințele, pe cari

suși acestui popor credincios, dar nemorocit, ar fi cerut el însuși, ca memoriu

cest pas al nostru. Dacă lui Franz Losel i-ar fi stat într'adevăr la inimă înt-

jurul trimiterii lui, și gazetele, și oamenii politici disculau în toate părțile

»Împăratul se făcu că nu știe nimic de Memorand, deși se făcuse alina zărea

trnic și poate fi mai util decât altul».

por în fața Habsburgilor n'au valoare decât atunci, când acest popor e pu-

ta capul cu împăcături între neamuri și să asculte păsările lor. Plănsurile unui

al curții dela Viena, care avea să-și vadă de interesele sale și nu să-și

șloc și mâna acestui guvern. Dar vina adevărată era și acum sistemul cunos-

rul unguresc, atribuindu-i lui tot felul de meschinării. Fără îndoială era la

»Furia deslănțuită de guvernul unguresc asupra comitetului nostru național și osândă rostită de curtea cu jurați din Cluj avură un răsunet enorm în întreaga societate românească... Temnițele dela Seghedin și Vaș se umplură de memorandiști și ziariști. Alții fugiră în Elveția, iar cei mai mulți trecură munții pe căi dosnice și se așezară în Regatul liber, cu durerea în suflet, că marea lor întreprindere s'a sfârșit, și cu nădejdea, că din România se va putea porni o mișcare cu mai multă izbândă. Fură interzise de autoritățile ungurești și orice întruniri, până și șezătorile dela sate. Iar unde se iveau cea mai mică împotrivire, baioneta jandarmului spinteca fără cruțare.

»Autoritățile ungurești își fanatizară și poporul de rând împotriva noastră. Țăranii unguri și plebea ungurească dela orașe năvăliră asupra caselor celor osândiți, le prădară și dărmară, nimicindu-le astfel întreg avutul.*)

Întreg procesul »Memorandului«, precum și urmările îngrozitoare ale osândirii conducătorilor lui produc, pretutindeni, cea mai profundă scârbă și revoltă sufletească.

Întreaga lume civilizată vestejește, cu indignare, tendințele barbare ale asupritorilor de-a distruge sufletul românesc de dincoaci de munți, dornic de lumină, dreptate și libertate.

Pe lângă întreaga presă din Paris și aiurea, însuși marele bărbat de stat francez, salvatorul de mai târziu al Franței și al omenirii, părintele biruinții, nemuritorul *Georges Clemenceau*, ocupându-se, ca și un apărător neclintit al dreptății, adânc cunoscător al politicii întregii Europe și mare prieten al Românilor, în anul 1894, în »*La Justice*«, de procesul »Memorandului« nostru, arată, într'un articol de-o deosebită strălucire și maturitate politică, strigătoarea nedreptate istorică ce i se face românismului transilvănean, scriind, cu toată francheța ce-l caracteriză, următoarele:

»Acest proces este, în adevăr, o rușine pentru libera națiune maghiară. Doctorul Rațiu și amicii lui pot să fie condamnați, opinia publică europeană i-a achitat însă dinainte.

»Ce profit poate aștepta statul ungar dela o așa de revoltătoare persecuție? Ce sentimente vor duce cu ei cei 15.000 de țărani români cari au alergat din toate părțile țării la Cluj, pentru a aclama pe acuzați? Cum va putea cineva să-i împiedice de a-și întoarce privirile către București?»

»Ungurii s'ar onora pe ei înșiși, renunțând a împune o opresiune, de care ei înșiși au suferit atât de îndelung, unei rase care de secole și-a afirmat atât de bine vitalitatea.**)

Iar *Emile Picot*, fostul secretar al regelui Carol I, care a rostit la Sorbonne o cuvântare foarte călduroasă despre: *Românii din România și țările vecine*, într'o scrisoare a sa zice: »Libertatea popoarelor se câștigă prin suferințe și sacrificii. De lanțurile purtate de Silvio

*) Vasile Stoica: Suferințele din Ardeal, pag. 229, București, 1916

**) Articolul a fost tradus pe românește de d-l D. G. Moroianu și publ. în vol. d-sale: »Luptele de emancipare ale Românilor ardeleni în lumina europeană«.

elico, în umeda închisoare din Spielberg, a ieșit unitatea Italiei. Din suferințele
i Rațiu, Lucaciu și ceilalți martiri ai cauzei noastre va răsări, într-o zi, stră-
lucitoare ca soarele, libertatea».

Poporul nostru oțelit în focul luptelor de veacuri înfruntă,
u bărbăție și stoicism, furtunile celor mai năpraznice urgii
leslănuite de dușmanii săi etnici, pentru desnaționalizarea sa,
având pururea neclintita credință în sosirea unor vremuri mai
bune, în dreptatea așteptată atât de mult de istorie.

Dureroasa sa tragedie are un ecou răsunător pretutindeni,
dar, îndeosebi, în inimile vibratoare de cea mai sfântă și curată
dragoste ale fraților săi liberi din noul și înfloritorul Regat
Român, cari, îndemnați de puternicul lor instinct național și
cutremurați de țipetele înăbușite ale martirilor, ale condamna-
ților, organizează, pretutindeni, întruniri publice de protestare
și manifestații grandioase împotriva barbariilor ungurești.

Cercurile conducătoare ale tânărului Regat Român încep
să-și dea seama, din ce în ce tot mai mult, de marele rol
istoric pe care trebuie să-l îndeplinească, îndeosebi de acum
înainte, pentru realizarea idealului național. Toate guvernele
României libere, fără deosebire de nuanță politică, încep să se
convingă că »chestiunea Românilor ardeleni nu e chestia lor particulară,
ci a întregului neam românesc și înainte de toate a Regatului, care numai în
strânsă legătură cu puterea neamului poate exista».*)

Sub forța acestei convingeri puternice, întreaga suflare ro-
mânească de dincolo de Carpați urmărește, cu înfrigurare eveni-
mentele din Ardeal și organizează mari întruniri publice, cu
manifestațiuni de stradă, din ce în ce mai energice mai gran-
dioase.

Dela un capet la celalalt al țării se pornește, c'un avânt
patriotic plin de înalt înțeles, o formidabilă mișcare de pro-
testare împotriva tiraniei asupritorilor și a tendințelor lor cri-
minale de desnaționalizare.

În această grandioasă mișcare de apărarea națională, rolul
cel mai important și hotărâtor îl are, incontestabil, frumoasa și
puternica înjghebare culturală: »*Liga pentru unitatea culturală
a tuturor Românilor*», zămislită din entuziasmul tineretului uni-
versitar bucureștean, de sub președinția d-lui Profesor Simion
Mehedinți, în ziua de 24 Octombrie 1890, la o mare răscruce
a istoriei noastre naționale.

Deviza ei sublimă era: să sprijinească, prin ajutoare morale

*) Vasile Stoica : Suferințele din Ardeal, pag. 230, București, 1916

și materiale, pe Românii din Transilvania, în eroica lor luptă de rezistență națională. Să agite, în permanență, chestiunea lor, prin presă și întruniri publice, învigorând conștiința națională printr'o intensă și vie propagandă de iredentism cultural.

Răspunzând, cu toată strălucirea, în timpurile cele mai dramatice al existenței noastre naționale, acestei imperioase misiuni, acestui strălucit apostolat național, Liga Culturală face cele mai mari eforturi pentru a aprinde flacăra nădejdilor în sufletele oropsite, pentru a crește conștiința vitalității poporului nostru și a solidarității noastre naționale.

Ea întreține, permanent, lupta dărză pentru apărarea naționalității și a unității noastre culturale amenințate, pentru păstrarea credinței și a limbii noastre strămoșești.

Întrezărind zorile mântuirii în ceața viitorului, ea se consumă, în curs de peste un sfert de veac, pe altarul propășirii și înălțării neamului, desfășurând, prin silinți încordate, o rodnică și binecuvântată activitate națională și contribuind, prin cultivarea conștiinței și unității noastre naționale, în măsură covârșitoare, la înfăptuirea idealului nostru național.

La această mare operă de desrobire sufletească iau parte, de altfel, alături de Liga Culturală, toate forțele politice și intelectuale, toate personalitățile propulsive ale României libere, ca Dimitrie A. Sturdza, Ion I. C. Brătianu, Al. Lahovari, Barbu Delavrancea, C. Disescu, N. Filipescu, Take Ionescu, Ion C. Grădișteanu ș. a., pregătind sufletele, în vârtejul celor mai groaznice furtuni, cu râvnă arzătoare și aprigă tenacitate, pentru marea socoteală, pentru biruința dreptății istorice.

Astfel se înscrie, în vremurile cele mai vitrege ale osândirii »Memorandiștilor«, în istoria neamului nostru de dincoaci de Carpați, importanta epocă de redeșteptare națională, în care cei mai mari și idealiști luptători ai noștri pregătesc încet, dar sigur, calea spre unitatea noastră politică.

Astfel se creiază, imediat după marele eșec al acțiunii »Memorandiștilor«, în România liberă și'n țările civilizate ale Apusului, un puternic curent de simpatie, favorabil neamului nostru asuprit de dincoaci de Carpați. Chestiunea națională, cu toată vitregimea vremurilor, câștigă în intensitate, produce un formidabil ecou, îndeosebi în sufletele fraților noștri de pe cealaltă versantă a Carpaților, pline de legitimă îngrijorare pentru viitorul nostru, și angajează, din ce în ce tot mai mult, întreaga suflare românească în lupta dărză de descătușare.

Se pornește, c'un entuziasm fără seamăn, chiar în aceste emuri de supremă durere, un mare războiu al conștiințelor, o puternică acțiune de pregătire sufletească pentru clipa decizivă înfăptuirii sublimului nostru ideal de întregire.

La noi, pe pământul suferințelor, conștiința identității intereselor și ferințelor comune strângeau, zi de zi, rândurile naționalităților oprite în solidaritatea aceluiaș batalion de luptă iar marele doctrinar bănățean, A. C. Popovici, susținea în anul 1894 »că problema naționalităților nu poate rezolva în cadrul unității statului maghiar și al dualismului impilator, numai prin transformarea Ungariei într'un stat federativ al naționalităților, întemeiat pe autonomia teritoriilor etnice«.^{*)}

Alexandru Mocsonyi, cu toată »atitudinea expectantă«, pe care și-a impus-o, imediat după conferința națională din 1892, pe timpul procesului »Memorandului«, în anii 1893 și 1894, înțelegând imperativul vremii, face din nou dovadă de marea sa putere de înțelegere și pătrundere în tainele problemelor de competență care frământau atunci spiritele, năzuindu-se să închege rândurile luptătorilor naționali, împărțite între »memorandisti« și »antimemorandisti«.

Toate încercările de încheiere însă rămân infructuoase, din cauza marilor divergențe de păreri și neînțelegeri în cele mai importante chestiuni naționale.

În vara anului 1893, fruntașii bănățeni, strâns uniți în jurul lui Al. Mocsonyi pe tot timpul campaniei »memorandiste«, își concentrează toate forțele pentru a întemeia, sub patronajul marelui lor îndrumător, un cotidian național bănățean, cu numele »Dreptatea«, în Timișoara.

Ideia fericită este îmbrățișată cu mult entuziasm de întreaga tinerime bănățeană și tradusă în faptă în luna Decembrie (în ziua de Crăciun) 1893, în impozanta adunare a tuturor fondatorilor noului ziar, ținută în sala hotelului »Principele de Co-roană« (azi »Grand«).

La această adunare din metropola Banatului participă, pe lângă »floarea Banatului« și trei distinse vârstare ale nobilei familii Mocsonyi: Alexandru, Eugen și Zeno, precum și mai mulți Ardeleni și Ungureni, aderenți în chestia »Memorandului« ai lui Alexandru Mocsonyi.

După lungi și foarte interesante discuții, aderenții partidului național român din Banat, în frunte cu ilustrul lor îndrumător, animați de cele mai nobile sentimente, pun bazele noului ziar

^{*)} Sever Stoica: Iuliu Maniu, pag. 26, 27, Cluj, 1932

politic bănăţean, menit a reprezenta »*spiritul genuin*« al politicii noastre naţionale, în acele vremuri de grea cumpănă.

Pus în serviciul unor idei viguroase şi mântuitoare, a cauzei imperativului naţional, noul ziar bănăţean este condus, dela început, cu toată demnitatea, entuziasmul şi competenţa de Dr. C. Diaconovich, în calitate de director-editor şi de Prof. Dr. Valeriu Branisce, în calitate de redactor. Ambii entuziaşti, generoşi, energici şi hotărâţi la faptă, nestrămutaţi apărători a tot ce era bun, drept şi priincios mersului nostru înainte.

Tânărul profesor Dr. Valeriu Branisce, intemeietorul şi directorul de mai târziu al »Drapelului« din Lugoj, era o figură clasică c'un proeminent temperament politic şi c'o vervă oratorică subjugătoare. Un suflet mare şi expansiv, cu vibraţii şi elanuri idealiste, pline de rodnică desfăşurare, cu mintea înflăcărată de înălţătoare îndemnuri şi cu inima plină de dragostea libertăţii a celor înfrăţiţi cu glia. Un bărbat de-o puternică intelectualitate, cu pregătiri temeinice şi cunoştinţe enciclopedice, un excelent mânuitor al condeiului, veşnic stăpânit de-o neclintită credinţă în sfinţenia cauzei pentru care luptă.

Intrunind, deja la începutul carierii sale politice, multe însuşiri de cuceritor, era foarte firesc ca să fie apreciat şi căutat din ce în ce tot mai mult.

Astfel se explică că, în temeiul însuşirilor sale excepţionale, este învitat în luna Decembrie 1893, din încredinţarea tinerimii române bănăţene, de avocatul Dr. Ştefan Petrovici şi de Dr. C. Diaconovich, în Banat, la Timişoara, pentru a i se încredinţa redactarea noului cotidian politic bănăţean, »Dreptatea«.

Dr. Valeriu Branisce primeşte invitaţia fruntaşilor bănăţeni şi, spre viua satisfacţie a tuturor, dar îndeosebi a marelui nostru protector şi animator de atunci, Al. Mocsonyi, scoate, dimpreună cu Dr. C. Diaconovich, în ziua de 25 Decembrie 1893 st. v. (6 Ianuarie 1894 st. n.) întâiul număr de probă al »Dreptăţii«, în conformitate cu programul stabilit în adunarea din Timişoara, prezidată de Al. Mocsonyi. Acest program este întemeiat pe programul partidului naţional dela 1881 şi are ca deviză: *solidaritatea naţională*.

»Pe această bază şi sub această deviză — declară, în numărul întâi, conducătorii ziarului — vom lupta cu mijloace legale, în spirit adevărat constituţional, cu seriozitatea impusă prin demnitatea cauzei, având totdeauna interesele mari ale poporului român şi binele comun înaintea ochilor şi ferindu-ne de orice consideraţiuni particulare şi personale. Nu desbinarea desăvârşită şi ne-

păcaveră, ci înțelegerea bazată pe dreptate și încredere reciproc a popoarelor
oroanei Sf. Ștefan formează steaua conducătoare a ținutei noastre».

»Vom lucra, ca lupta noastră să se estindă în cercuri cât mai largi și să
ezim și dezvoltăm conștiința națională. Vom căuta să strângem rândurile, ca
și Românii, fără deosebire de provincie, să lupte dimpreună, sub același stin-
ard, cu aceleași mijloace, precum și scopul unul este».

Pus, cu toată dragostea și seriozitatea, în serviciul ideilor
are frământau pe atunci, sufletul mare al neamului nostru și
redincios programului fixat, frumosul și importantul cotidian de
ub nobila protecțiune și permanentul sprijin moral și material
il ilustrului său întemeietor, Alexandru Mocsonyi, reușește să
trângă, în scurt timp, printr'o acțiune viguroasă și conștientă,
pe toți fruntașii sufletului românesc și mănuiorii idealști ai
condeiului din Banat, sub falfăirile aceluiaș mândru drapel,
ridicat, în cele mai vitrege vremuri, în metropola Banatului,
pentru afirmarea drepturilor și alimentarea conștiinței noastre
naționale.

»Dreptatea» lui Alexandru Mocsonyi reușește să armonizeze,
prin puterea covârșitoare și măestria surprizătoare a scrisului
cald și convingător al distinsului ei redactor și al vrednicilor
săi colaboratori, în acorduri de muncă devotată, răbdătoare și
cinstită, toate elitele spirituale ale Banatului, pentru cimentarea
unității noastre de simțire, gândire și acțiune și pentru păstrarea,
cu orice preț, a integrității sufletului nostru colectiv, în lungul
șir de crâncene lupte și suferințe.

Datorită admirabilelor însușiri ziaristice, scripitoarei inteligente
și mistuitoarelor străduințe ale distinsului ei redactor, »Drep-
tatea» apare în condițiuni foarte bune și ajunge a fi conside-
rată și apreciată *»ca și cel mai mare și cel mai bine redigiat
ziar al Românilor din Ungaria»*.)

Răspunzând unei adevărate necesități ziaristice române,
acest cotidian înseamnă o nouă etapă în evoluția noastră
politică, socială și culturală și are un rol hotărâtor în propă-
șirea vieții noastre naționale, ținând permanent trează conștiința
noastră națională, într'o vreme când slova și limba românească
erau batjocorite și desconsiderate.

Paginile lui mărețe și de-o înaltă gândire politică oglindesc
întreg sbuciumul vieții noastre de atunci, precum și înflăcărata
dragoste pentru cimentarea rândurilor luptătorilor noștri cari
purtau în sufletele lor aceleași idealuri și luptau, din răspuțeri,
pentru îndrumarea sănătoasă a masselor subjugate.

*) Dr. C. Diaconovici: Enciclopedia Română, tomul II, p. 220, Sibiu, 1900

Articolele publicate în »Dreptatea«, în cursul anului 1894 până în luna Martie 1895, de Dr. V. Branisce, erau de scânteeri fulgerătoare și de-o francheță care robia. Scrise într'un stil clar, viguros și incisiv, erau convingătoare, admirabil argumentate și străbătute de freamătul sufletului său de elită spirituală, pasionat pururea pentru sfânta cauză a românismului, pentru apărarea existenței noastre naționale.

Dar, acțiunea viguroasă, lupta dârză pe care a dus-o Dr. V. Branisce, în coloanele »Dreptății«, pentru menținerea neștirbită a sufletului românesc bănățean și pentru revendicarea drepturilor sale firești amenințate, a deslănțuit — dupăcum era, dealtfel, și de prevăzut, — un potop de procese de presă (23), judecate în fața Tribunalului din Timișoara. Apărătorul doctorului V. Branisce, în aceste procese, era marele animator al tuturor mișcărilor și acțiunilor naționale românești din Banat, renumitul avocat lugojan, Coriolan Brediceanu.

»Și eu am avut fericirea să-l am — zicea Dr. Valeriu Branisce despre Coriolan Brediceanu — ca apărător în procesele mele, în fecundul an, când unul după altul, nu mai puțin ca 74 procese de presă s'au pus în curgere contra foii ce redactam și semnam ca redactor responsabil. Era desbaterea a vre-o 23 procese cumulate. Se pertracta încă după vechea procedură, fără întrerupere. Se începuse desbaterea proceselor dimineața la orele 8 și deabia a doua zi dimineața se terminase. După miezul nopții pe la 3, în sala fixită de lume, curgeau sudorile de pe mine. Extrem de eșofat, mă plec către dânsul și zic: »Grozav de cald, nu mai pot suportă«.

»Las, că te pun ei la răcoare!« — a fost răspunsul lui plin de umor, care, ca prin minune, îndată m'a înviorat. Și a avut dreptate«.

»Când era apoi să plec la temniță, unde mă așteptau doi ani din cea mai frumoasă vârstă a tinerețelor, un considerabil număr de prieteni se adunaseră, ca să ne luăm rămas-bun. După masa luată împreună ne urcarăm cu toții în birje, să o luăm spre gară. Coriolan Brediceanu sare sus și strigă:

»Stai! Mână'n pas. Las să vadă Timișorenții, care ne-au judecat, că noi n'avem motiv a ne grăbi la temniță!«*)

Cu toată pledoaria plină de energie și de împunătoare demnitate a lui Coriolan Brediceanu însă, condamnarea doctorului Branisce era inevitabilă.

Francheța și curajul, cu care acest erou al românismului a cutezat să lupte, împotriva sistemului de anihilare sufletească, pentru revendicarea drepturilor noastre firești amenințate, trebuiau pedepsite în mod exemplar și cu rigoarea cuvenită.

După condamnarea d-rului Branisce, la 2 ani temniță de Stat și 1300 florini amendă (pedeapsă executată, în urma amnestiei, cu reducere, numai până'n Iunie 1896), »Dreptatea«, în mod

*) Dr. V. Branisce: Coriolan Brediceanu (discurs comemorativ), Lugoj, 1910

tal, își reduce extensiunea și, în anul 1897, își sistează definitiv apariția.

Astfel, după o activitate rodnică, cu perspective frumoase pentru viitor, tratamentul vitreg și neomenos, politica șovinistă asupra asupritorilor, cu metodele-i ucigătoare de orice avânt și ideal, pulberă și această mult promițătoare înjghebare ziaristică a lui Alexandru Mocsonyi.

Cronica crâncenelor, dar și înălțătoare noastre lupte politice luate împotriva asupritorilor înregistrează, în acest an, o nouă înfrângere, profund revoltătoare.

Al. Mocsonyi, crud decepționat de această înfrângere, precum și de necurmatele persecuții ale guvernului maghiar menite a mări, din ce în ce tot mai mult, exasperarea iredentei române, cu o dată rezerva pe care și-o impune după procesul »Memorandumului«, se năzuește totuși să taie brazde adânci, și pe mai departe, în sufletele tuturor Românilor asupriți, picurându-le încredere în forțele neamului, propovăduindu-le evanghelia ideii naționale și dându-le directivele cele mai sănătoase.

Ispitit mereu de covârșitoarele noastre probleme naționale, el continuă să fie apărătorul și povătuitorul devotat al celor mulți și susținătorul aprig al libertății.

Neperitoare vor rămâne, deapururi, cuvintele de-un larg și profund tâlc, pe care le rostește în anul 1896, când »Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român« (Astra) își ține cea dintâi adunare generală în Lugoj, sub președinția lui I. M. Moldovan, în felul următor:

»Simțit-am cu toții, că adunarea aceasta are să fie un eveniment de mare importanță pentru năzuințele și interesele noastre culturale. Prin aceasta se dărimă un zid de despărțire între frații de acelaș neam, setoși de aceeaș cultură. Asociațiunea noastră în această adunare se desbracă de caracterul ei provincial, se proclamă principiul solidarității naționale pe teren cultural... Noi pricepem cu toții, că pentru un popor luptă mai nobilă decât lupta pentru cultura sa proprie nici că s'ar putea închipui.

»Dar lupta aceasta nu este o luptă sângeroasă, o luptă cu foc și cu fier, nici o luptă pentru interese meschine. Este luptă cu armele cele mai nobile ale minții și inimii, pentru idealuri mărețe și neperitoare. Iar idealurile acestea izvoresc din sentimentele lor religioase, naționale și patriotice. Și cutez a afirma, fără sfială, că aceste sentimente nobile la nici un popor nu sunt mai armonios contopite decât la poporul român... Sunt convins, că patriotismul poporului român, izolat de sentimentele sale religioase și naționale, s'ar usca ca o creangă ruptă de pe trunchiul ei. În această armonioasă trinitate a sentimentelor mai înalte și mai nobile ale inimii omenești se manifestează acel idealism nobil al poporului român, care formează trăsătura fundamentală a caracterului său național. Din această indisolubilă trinitate a sentimentelor religioase, naționale și

patriotice răsare, în deplina sa splendoare, geniul național al poporului român... Eu nu preget a da expresiune firmei mele credințe, că până când poporul român va fi inspirat de bunul său geniu, până când noi, inteligența, fideli acestuia, ținem neclintit, ca la o dogmă nerăsturnabilă, la convingerea, cumcă cultura poporului cere să fie *creștină, națională și patriotică*, până atunci poporul român în fața tuturor pericolelor amenințătoare, poate exclama liniștit: *afară de frica lui Dumnezeu altă frică nu cunosc!*"*)

Aceste splendide declarațiuni scăpărătoare de vervă ale lui Alexandru Mocsonyi fascinează adunarea și produc un formidabil ecou în întreaga opinie publică românească.

În ele vibrează convingerile adânci ale unui suflet sensibil, distins și plin de vigoare, ale celui mai aprig și hotărât apărător al drepturilor și al revendicărilor noastre naționale, încrezător pururea în triumful dreptății.

În mijlocul marilor frământări ale anului 1899, Al. Mocsonyi, dându-și seama de situația noastră politică extrem de critică de atunci, găsește de necesar să facă unele declarațiuni de-o mare importanță, protestând împotriva politicii șoviniste a guvernanților și încurajând pe Români, precum și întreg partidul național român.

»Cuvântul d-lui Mocsonyi — subliniază autorul articolului de fond din 3/15 Septembrie 1899, No. 194 al »*Tribunei*« din Sibiu — privit în liniile mari ale luptei politice dintre Maghiari și Români, sau dintre guvern și partidul nostru național, este un adevărat *memento* pentru cercurile hotărâtoare din patrie«.

»D-l Alex. Mocsonyi își da seamă de situația noastră clar și neinteresat. Este un bărbat profund, cu experiențe și larg cerc de cunoștințe, caracter firm și respectat de toți, și de noi și de contrarii noștri. Cuvântul lui cade greu în cumpănă chiar și la ei«.

Iată, pe scurt, ce spune Al. Mocsonyi în declarațiunile sale:

»Ne-au încătușat libertatea de acțiune. Au voit să ne împiedece de-a fi noi un *factor politic* în țară. Au recurs, în acest scop, la volnicii, la ilegalități, la acte inconstituționale; nu s'au retras nici dela absurditatea politică de-a ne denega existența politică, după ce ne denegaseră toate libertățile și drepturile. Cu legea despre egală îndreptățire a naționalităților au încercat să-și acopere ilegalitatea și volnicia. Și toate acestea pentru a ne împiedeca să fim un *factor politic* în patria noastră.

Dar n'au reușit. *Partidul național român*, forma în care se manifestă po-

*) Dr. I. Lupaș: Înființarea »Asociațiunii« și conducătorii ei; rev. »*Transilvania*«, număr jubilar 1861—1911, pag. 347

porul român din patrie ca factor politic, *există*. *Există* în ciuda dușmanilor, în ciuda tuturor măsurilor volnice și ilegale. *Există*, cutoatecă i se proclamă din partea contrarilor neexistența. *Există*, cutoatecă i s'a creat o situație de ex-lex. Există în butul tuturor opintirilor dușmănoase, pentrucă el este efluxul voinței unui întreg popor conștiu de sine și de drepturile sale, unui popor viguros și sănătos, unui popor *hotărît* a luptă pentru drepturile sale, unui popor *solidar* în lupta sa de *apărare*, ce i s'a impus, solidar în lupta sa pentru *existența sa etnică națională*.

Partidul național român există, și va exista. Pentrucă, deși guvernânții noștri — cu toți aliații lor conștienți și inconștienți — vor să-l distrugă, nu-l vor distruge, căci „*nu există putere pământescă, care ar fi în stare să-l distrugă — afară de noi înșine*”. Iar noi nu voim să-l distrugem, ci, din contră, *pretindem* să i se redea libertatea de acțiune confiscată prin volnicie.

O pretindem noi, toți, o pretinde *legea*; o pretinde constituțiunea; o pretinde patria însăși și binele ei.

»Asta o spune, — nu un radical, nu un »ultraist«, — ci d-l Alexandru Mocsonyi, »moderatul«, fruntașul »moderaților«.

»Iată solidaritatea neînfrântă a tuturor Românilor din Ungaria și Transilvania; iată întăritura noastră inexpugnabilă«.

»In fața svârcolirilor mititelute și netrebnice ale unor »*politicieni*« de ai noștri — fără rost și fără principii, — cari aleargă după »aliați« în tendințele lor clicase, și după »înfrățiri« cu orice preț, chiar și cu prețul demnității și caracterului lor personal, numai ca să-și facă un rost, o ispravă, o căpătuială; în fața acestui val-vârtej de inconsecvență, schimbări, umiliri, căciuliri și samsarlicherii rușinoase, ce ni le presentă tabloul ultimelor zile, — *d-l Mocsonyi stă ca un izvor de mângăiere și întărire* pentru toate sufletele românești amărâte și îngrețșate de atâtea acte de nepricepere, lașitate ori nemernicie«.*)

În anul 1901, este ales, cu unanimitate de voturi, președinte al celei mai importante instituții culturale române de dincoaci de Carpați, »Astra«, drept recunoștință pentru binecuvântata, rodnică și multiplă sa activitate, desfășurată, timp de peste trei decenii, cu râvnă arzătoare și aprigă tenacitate, pe toate tere-nurile de manifestare ale vieții noastre naționale.

Această alegere a lui Alex. Mocsonyi este o binemeritată răsplată pentru marele eroism și credința de granit, cu care a știut să lupte, în vremurile cele mai critice, pentru izbânda dreptății și a libertății.

Ca și soldat credincios al idealului, în serviciul căruia se înrolase încă la începutul carierii sale politice, — cutoatecă

*) Declarațiunile d-lui Mocsonyi (prim articol): »Tribuna«, Sibiu, anul XVI, 3/15 Septembrie 1899

sănătatea-i era deja sdruncinată, — nu ezită nici o clipă de-a primi președinția »Astrei«, fiind ferm convins că numai o organizare temeinică a acestei mari instituții ne va da *»posibilitatea concentrării puterilor noastre«*, numai întărirea materială, morală și culturală a neamului ne poate da pârghia de rezistență și de solidaritate națională.

»Asociațiunea — zice marele nostru îndrumător — este expresiunea unității și solidarității noastre naționale pe terenul cultural și lupta pentru cultură (care nu poate fi decât cultura adevărată) nu este altceva decât lupta pentru existența națională«.

Întemeiat pe această convingere, Alexandru Mocsonyi caută să dea o cât mai atentă preocupare dezvoltării acestui așezământ cultural de-o covârșitoare importanță pentru ridicarea poporului român, pentru regenerarea vieții noastre românești prin cultură.

Problema răspândirii culturii în masele populare îl preocupă totdeauna, în chip stăruitor, având neclintita convingere că numai prin cultură se va consolida conștiința națională și se va întări caracterul specific al poporului nostru, numai prin strângerea tuturor în jurul unui puternic focar de cultură românească se vor putea apăra comorile noastre naționale de primejdia curenților distructive și se va sporî patrimoniul sufletesc al poporului nostru.

Pătruns de importanța covârșitoare a acestei probleme și considerând cultura ca și un izvor de întremare a sufletului nostru național, Alexandru Mocsonyi ține să sublinieze, în discursul său de deschidere rostit în adunarea generală a »Astrei«, ținută în ziua de 14 Septembrie 1902, în Oravița, cu tot entuziasmul unui luptător avântat pe aripile marelui ideal al neamului, că întocmai »ca și o zi epocală va străluci, în analele ei, ziua în care »Asociațiunea« va vedea organizată, sub stindardul său, întreaga inteligență română ca o armată bine disciplinată în serviciul cauzei naționale«.

Această măreață idee de-a strânge, într-o puternică organizație culturală, pe toți intelectualii români de dincoaci de Carpați în jurul »Astrei«, ca și'n jurul unui altar de cultură națională, este, cu timpul, strălucit realizată.

»Astra« devine, prin excelență, în cursul anilor, ceea ce dorea Alex. Mocsonyi: o puternică fortăreață de rezistență națională, de unde pornesc toate inițiativele frumoase ale vieții noastre naționale și culturale, tot dorul de lumină de înaintare și sentimentul de solidaritate națională.

Soarta, însă, n'a voit ca acest ilustru președinte, această po-

doabă a românismului de dincoaci de Carpați să fie, timp mai îndelungat, în fruntea »Astrei«.

Atins, încă în anul 1899, de germenii unei boale care nu iartă, marele luptător se simte din ce în ce mai slăbit, mai neputincios și, astfel, constrâns să se despartă în anul 1904, spre unanimul regret al colaboratorilor și admiratorilor săi, de președinția acestei mari instituții culturale.

Dar »Astra«, apreciindu-i neperitoarele merite, precum și rolul covârșitor pe care l-a avut în dezvoltarea neamului românesc de dincoaci de Carpați, în cursul deceniilor de grea cumpănă, își ține de datorie a-l proclama, în adunarea sa gen. din Timișoara, în anul 1904, președinte de onoare al ei.

În ultimii ani ai vieții sale, »a susținut o luptă titanică cu acei gemeni ucigători, cari tot mai declarat își afirmau dreptul lor asupra corpului șubred, care, pe zi ce mergea, devenea tot mai slab, tot mai debilitat, tot mai puțin rezistent«.*)

Dar, cu toate aceste mari și crâncene suferințe, sufletul său larg, generos, de-o delicateță și bunătate nemărginită, caută să găsească contact, și pe mai departe, cu marele ritm al vieții neamului său mult iubit și să-și răspândească aurul, după posibilitate, pentru marile noastre problemele naționale ce se impuneau atunci spre rezolvare.

Distinsul animator și sămănător de idei care, timp de trei decenii, a mers în fruntea tuturor mișcărilor noastre naționale, dotat fiind cu excepționala putere de a suporta, cu stoicism, toate loviturile soartei, nu poate să stea cu totul impasibil față de problemele colective, atât culturale, cât și politice, care frământau, pe atunci, conștiința noastră națională.

Suferințele care îi măcinau tot mai mult forțele fizice nu pot să-i oprească, cu totul, elanul și dragostea de muncă, nici să-i stingă în suflet scânteia de idealism.

Sufletul lui mare și cu adânci rezonanțe, în care au răsunet, pururea, toate pulsațiile vieții neamului românesc, lucră mereu și se interesea de toate.

Astfel, în toamna anului 1905, când devotatul său discipol și tânăr tovarăș de muncă, de iluzii și decepții, d-l Dr. Gheorghe Dobrin, avocat în Lugoj, cu entuziasmu-i exuberant de luptător al sufletului și al conștiinței noastre românești, de fruntaș al vieții naționale bănățenești de pe acele vremuri, concepe înge-

*) Dr. V. Branisce: Alexandru de Mocsonyi (amintiri și aprecieri), revista »Transilvania«, Iunie 1909, pag. 147

nioasa idee a participării renumitelor coruri bănăţene la grandioasa expoziţie generală din anul 1906 a României, distinsul conducător al destinelor românismului bănăţean, uitând suferinţele care-i dospeau mereu sufletul, este obsedat de această generoasă idee şi devine exponentul, promotorul ei.

Adânc convins de importanţa şi măreţia ei, se pune, cu tot devotamentul, în serviciul colectivităţii, al scumpilor săi cântăreţi bănăţeni, exoperând dela guvernul unguresc, prin prestigiul şi legăturile sale personale, încuviinţarea participării corurilor româneşti din Banat la marele festival de coruri, organizat cu ocazia expoziţiei din Bucureşti, pe motiv de alianţă politică cu România jubilară.

Terenul fiind astfel bine pregătit, obstacolul cel mai puternic dispare, iar mândrii cântăreţi bănăţeni şi, dimpreună cu ei, şi cei din Bihor, (Oradia şi Beiuş), trec, nestingheriţi, frontierele meşteşugite dela Orşova, cu aceeaş învolburare de suflete, străbătute de fiorii marelui eveniment, cu aceeaş nostalgică dragoste de pământul sfânt al României libere.

Realizarea acestui măreţ vis de-a adună, sub cutele aceluiaş sfânt drapel, toată suflarea românească de pe ambele versante ale Carpaţilor şi de-a uni, în cântare, pe pământul scump al României, dorul sfânt al tuturor inimilor româneşti, se datoreşte, fără 'ndoială, în mare parte, tactului de subtil diplomat al lui Alexandru Mocsonyi.

Un deosebit merit şi-a câştigat, cu pregătirea »descălecării cântării româneşti în România«, şi d-l Dr. Gheorghe Dobrin, în calitate de preşedinte, organizator al marei excursiuni a cântăreţilor bănăţeni. D-sa, »dimpreună cu adlatus-ul său, cu Dr. Cornel Jurca, a pus cu energia-i de fier — cum s'ar zice — carul în pietre şi n'a mai slăbit din coardă pânăce n'a văzut planul realizat.*)

Farmecul marelui eveniment naţional înfloare toate sufletele româneşti din Banat şi aiurea, care, apoi, învingând orice obstacol, vibrează în acelaş puternic ritm, pentru mult dorită întâlnire, înfrăţire.

»Aceasta a fost prima mişcare mare generală şi concentrică îndreptată asupra Bucureştilor, — scrie distinsul cărturar Dr. V. Branice — prima mare descălecare a cântării româneşti, prin care şi-a întemeiat pentru viitor centrul Bucureşti, punând, astfel, totodată şi temelie reciprocităţii între centrele până acum izolate şi deschizând, astfel, un teren mai larg dezvoltării artei muzicale româneşti, care

*) Ioja lu Toboc (Dr. V. Branice): Cântăreţii noştri la Bucureşti (Impresii şi amintiri), Lugoş, 1907

părea a se zătoni în centrele izolate, ajunse la punctul mort al fizicei, din care nu mai puteau da înaintea.

»Aici rezidă marea importanță a excursiei cântăreților noștri. Sub steagul societății »Carmen« — la a cărei sfințire am asistat cu toții, aducând omagiu și înfrățindu-ne, — ne-am unit cu toții sub deviza cântării românești. Astăzi nu mai stăm izolați. Astăzi nu mai e Lugojul, ori mai bine zis Banatul de capul său, nici Sibiiul și Brașovul, nici Cernăuțul, ci toate aceste centre sunt numai afluențele marelui centru cultural muzical, pe care cu toții l-am întemeiat la București, având de cap societatea »Carmen« cu Kiriak în frunte.

»Ca apa, care tinde să revină la matca sa, ne-am regăsit și noi în alvia comună și mare, în care se scurg toți afluenții și care își revărsă belșugul asupra întregului.

»Excursia cântăreților a fost descălecarea, prin care s'a întemeiat marele imperiu al cântării românești, unul și același pentru toți, fără privire la frontiere politice, însușiri particulare și veleități regionale.*)

Pe lângă multiplele sale mari și pilduitoare ocupațiuni politice, culturale, sociale, bisericești, economice, științifice, ziaristice, ș. a. de peste trei decenii, Alexandru Mocsonyi cultivă, în ore libere, cu multă predilecție, și muzica. Era, deja din frageda-i tinerețe, un fiu alintat și iubit al Muzelor și devine, prin talentu-i muzical, cultivat, dela vârsta de 10 ani, la Budapesta și Viena, un compozitor de valoare și un pianist de forță.

Dintre cele mai reușite și apreciate compoziții muzicale ale sale, tipărite în editura muzicală »Albert Gutmann« din Viena și Lipsca, merită a fi amintite următoarele:

1. »Pensées fugitives«, pentru pian, dedicate mamei sale; 2. Marche funebre, dedicat mamei sale; 3. Două caiete de cântece, cuprinzând fiecare câte 6 compoziții; 4. »Sonata« pentru violoncel și pian, dedicată fratelui său, Eugen; 5. Două sonate pentru pian; 6. Două mazurce; 7. Două valsuri; 8. File lirice de album, pentru pian; 9. Un cântec de leagăn »Berceuse« (netipărit).

Ca publicist cu știință vastă și solidă, unită c'un talent remarcabil de expunere, Alex. Mocsonyi ne dă următoarele lucrări: 1. Conștiința națională (publ. în Almanahul Societății »România Jună« din Viena, 1883); 2. Libertatea presei (în »Rum. Revue«, 1888); 3. Problema vieții (publicată în Almanahul Soc. »Petru Maior«, Budapesta, 1901); 4. Religiiune și știință, studiu asupra raportului lor (conferență publică, citită de Dr. V. Branișce la adunarea generală a Asociațiunii, ținută la Sibiiu, în ziua de 11/24 August 1905).

*) Ioța lu Toboc (Dr. V. Branișce): Cântăreții noștri la București (Impresii și amintiri), Lugoj, 1907

Ca și om, Alex. Mocsonyi era o inimă de aur, de-o dărnicie proverbială. Un adevărat mecenat român, care sprijinea, cu dragoste, toate instituțiile noastre românești, precum și pe toți studenții români merituosi, lipsiți de mijloace.

Era un bun și înalt protector, un părinte, în cea mai nobilă accepție a cuvântului, al celor vrednici și harnici, ajunși în strâmtoare.

Nu era nici o colecție de interes obștesc, nici o chestiune culturală românească, la care să nu fi contribuit cu proverbiala »dărnicie mocsonyistă«. Sume mari, adevărate averi, a dat pentru sporirea fondului monumentalei catedrale ort. rom. din Sibiu, pentru gimnaziul din Brad, pentru Muzeul Național și Tipografia »Tribuna« din Sibiu, pentru fondul cultural al diecezei ș. a.

C'un cuvânt, și-a jertfit totul: minte, inimă și avere pentru binele obștesc, pentru neamul său românesc.

Pentru toate aceste neperitoare merite de bărbat erudit, radiator de creație intelectuală și sufletească, dar, îndeosebi, pentru marea sa operă de neistovit și intransigent apostol naționalist, înaltul areopag al științei românești: Academia Română ține să-i ofere, în cursul mistuitoare-i sale boale, un loc de cinste între aleșii neamului, invitându-l să primească a fi ales membru activ al ei.

Alexandru Mocsonyi însă, simțindu-și forțele din ce în ce tot mai sleite și distruse de germenii nemiloasei sale boale de plămâni, cu sincer regret refuză înalta și binemeritata distincție, întocmai cum, tot din motiv de boală, a renunțat, în anul 1904, și la președinția »Astrei«.

Marele luptător își presimțea deja inevitabilul sfârșit.

Dela începutul lui Octombrie 1908, »a fost, fără întrerupere, legat de pat. Zi de zi îi scădeau puterile fizice. Speranța unei reculegeri dispăruse cu totul. Dar spiritul său mare lucra înainte«.

»În Noembrie, mă chemase la sine — scrie eminentul său discipol și colaborator, Dr. V. Branisce, — ca să-mi dicteze celebrele răspunsuri la interviul cerut de publicistul din România, I. Russu-Abrudeanu, răspunsuri de-o claritate și pătrundere fenomenală, care au făcut, la locurile competente, adâncă impresie«.

»Din Februarie încoace, apoi, slăbind mereu, a trebuit să sisteze orice lucrare. Nu mai citea și cu mare anevoie mai putea să subscrie câte ceva. Cu toate acestea purta grijă de toate«.

»Patru zile înainte de moarte dase ordin să fiu chemat la patul lui, căci mai avea de dispus relativ la publicarea corespondenței cu profesorul din Palpin, Dr. Savicky, în jurul discuției despre raportul între știință și religieune.«^{*)}

*) Dr. V. Branisce: Alex, Mocsonyi (Pagini reslețe), pag. 150 Lugoj, 1910

În ziua de 1 Aprilie 1909, când în întreaga fire era o năvală a frumuseții, a poeziei și a cântecului, când pretutindeni, sub cerul albastru de primăvară cu lumină zîmbitoare, palpită ritmul puternic al unei vieți noi, rezistența vieții sbuciumate a vajnicului luptător-erou se curmă, încetează pentru totdeauna.

Marele străjer al românismului, »atletul libertății« apune, ca și un mândru soare, după rânduiala misterioasă a Providenței chiar în cele mai înălțătoare clipe de primenire, de renaștere ale firii, dupăce, timp de patru decenii și mai bine, a luminat și încălzit, cu razele sale strălucitoare, toate sufletele dornice de lumină, dreptate și libertate.

Se stinge, în ghiarele unei boale haîne, în castelul său din Birchiș (județul Severin), ducând cu sine, în mormânt, regretele sincere ale Românilor de pretutindeni.

Rămășițele-i pământești sunt așezate, spre veșnică odihnă, în mauzoleul familiar din Foeni (jud. Timiș-Torontal), alături de ceilalți iluștri membri ai nobilei sale familii, în prezența unei mari asistențe, cu pompe funebre cu adevărat princiare.

* * *

Opera sa grandioasă rămâne neperitoare și va trăi deapureri în sufletul mare al poporului român bănățean, pentru a cărui propășire și bunăstare a adus suprema jertfă: viața.

Cu cât timpul va trece, figura sa clasică se va deprinde tot mai biruitoare, tot mai strălucitoare pe ecranul vieții noastre românești din Banat și se va imprimă, tot mai puternic, în sufletele cinstite ale vrednicilor săi urmași.

Cuvine-se ca, în aceste vremuri de dezechilibru sufleteșc, în noianul luptelor noastre pentru propășirea și consolidarea frumoasei noastre Patrii întregite, mormântul său dela Foeni să ne fie un scump loc de pelerinaj, unde să găsim, pururea, reculegere, reconfortare și îndemn pentru desăvârșirea marelui nostru ideal național.

Fie-i amintirea veșnic îndemnătoare la datorie, la muncă cinstită pentru Patrie și Neam!!

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

